

Onderbouwing

Van het welzijnsprotocol voor interventies met ezels.

VERENIGING AANBIEDERS
DIER EN ZORG

Behorend bij het Welzijnsprotocol 'Ezels in de Zorg'.

Versie 1.0, september 2025

Voorwoord

Beste lezer,

In dit document vindt u de onderbouwing waarmee het welzijnsprotocol ezels in de zorg is opgesteld. Deze onderbouwing is doormiddel van de literatuur en interviews opgesteld. Deze interviews zijn gedaan met tien respondenten die op verschillende manieren werken met ezels in de zorg.

De opgestelde richtlijnen hebben als doel een richtlijn te geven hoe ezels op een verantwoorde manier gehouden kunnen worden en worden ingezet binnen de zorg en hulpverlening. Dit sluit aan bij onze doelstellingen om de sector verder te professionaliseren en het dierwelzijn te bevorderen.

Dit document is gebaseerd op de bachelor scriptie van Inge Roffel & Lotte van der Sluis. Zij hebben onderzoek gedaan naar hoe ezels op een verantwoorde manier gehouden en ingezet kunnen worden.

Het welzijnsprotocol blijft eigendom van de branchevereniging Aanbieders Dier en Zorg. Er zullen controles worden uitgevoerd waarbij er indien noodzakelijk updates doorgevoerd worden.

Wij wensen u veel leesplezier!

Samenvatting

Anders dan vroeger, worden dieren tegenwoordig steeds vaker gehouden voor gezelschap. Onderzoek toont aan dat dieren een positieve invloed hebben op de menselijke gezondheid, dankzij eigenschappen zoals betrouwbaarheid en een rustgevendende uitstraling. Vanaf de jaren zestig nam de interesse in activiteiten met dieren in de gezondheidszorg toe, met honden en paarden als bekende zorgdieren. Deze activiteiten waarbij dieren een ondersteunende rol hebben en het leven van mensen met een geestelijke, lichamelijke of sociale beperking verbeteren, worden ook wel dierondersteunde interventies genoemd. Ezels bieden hierin ook veel kansen en mogelijkheden, bijvoorbeeld in therapie en coaching. Ze worden als zeer geschikt gezien vanwege onder andere hun uiterlijk, kalme aard, hun omgang met emoties en beperkte vluchtreflex.

Ezelondersteunde interventies daarbij zijn bijvoorbeeld het verzorgen van de ezel of wandelen met de ezel. Tijdens deze interventies is niet alleen het welzijn van de cliënt belangrijk, maar ook het welzijn van het dier. Het Vijf Domeinen model van Mellor biedt een methode om het welzijn van dieren te meten, waarbij voeding, omgeving, gezondheid, gedrag en de mentale toestand van het dier worden geëvalueerd.

De randvoorwaarden om het welzijn van de ezel tijdens een interventie te kunnen waarborgen zijn in de huidige praktijk niet altijd aanwezig en gebrek aan kennis van, en onderzoek naar, de behoeften is vaak de oorzaak van de welzijnsproblematiek. Denk hierbij aan stress door eenzaamheid of hoefproblemen door een natte ondergrond. De brancheorganisatie 'Aanbieders Dier en Zorg' ontwikkelt vanuit het ministerie van LNV welzijnsprotocollen met daarin richtlijnen voor dieren in de zorg, om zowel het welzijn van de dieren als de veiligheid en effectiviteit van de interventies te waarborgen. Er ontbreekt echter nog een praktisch uitvoerbaar protocol met goede onderbouwing voor ezels in de zorg. Voor het opstellen van dit protocol is er literatuuronderzoek gedaan en er zijn interviews afgenomen met tien deskundigen.

Ezels hebben verschillende behoeften waaraan voldaan moet worden om het welzijn van de ezel in de zorg te kunnen behouden. In voeding is het voornamelijk belangrijk dat een ezel voldoende verrijking heeft en een dieet gevoerd krijgt gebaseerd op ruwvoer.

Om natuurlijk en sociaal gedrag te kunnen vertonen moeten ezels voldoende ruimte hebben en met soortgenoten worden gehouden, wat ook geldt voor tijdens een interventie. Het is daarnaast van belang dat de ezel de nodige medische zorg ontvangt, namelijk inentingen, ontwormen en controle door een professional zoals een dierenarts.

Bij ezels is pijn en stress niet altijd makkelijk te herkennen vanwege hun stoïcijnse gedrag, daarom is het belangrijk dat de verantwoordelijke weet wat de soorteigen gedragingen van zijn ezels zijn om hun welzijn te kunnen garanderen, tijdens en buiten de interventies.

Ezels moeten zorgvuldig worden uitgekozen en ingezet. Voor de inzet is het belangrijk dat de ezel tussen de 6 en 25 jaar oud is en dat hengsten worden uitgesloten. De duur van de interventie hangt sterk af van de draagkracht van de ezel en de intensiteit van de activiteit, maar moet in ieder geval beperkt worden tot maximaal 2 uur per dag om de ezel gezond en energiek te houden. Hierbij moet de lichaamstaal van de ezel voortdurend in de gaten gehouden worden.

Tijdens interventies moeten ezels altijd de mogelijkheid hebben tot zicht op hun levenspartners en de vrijheid hebben om van de interventie weg te gaan.

Goede zorg voor het dier vraagt om professionele begeleiding. Begeleiding in ezelondersteunde interventies moet beschikken over kennis van dierenwelzijn en de individuele ezels goed kennen om de lichaamstaal van ezels juist af te kunnen lezen en daarbij stress, ongemak en pijn te kunnen herkennen. Ook niet onbelangrijk is de overweging welke cliënten er niet geschikt zijn voor ezelondersteunde activiteiten. Een screeningsproces of extra begeleiding kan hierbij een uitkomst bieden. Cliënten die een zoönose bij zich dragen, of op een agressieve, onvriendelijke of bedreigende manier omgaan met ezels of dieren in het algemeen, moeten worden uitgesloten.

Wanneer ezels worden ingezet als zorgdier zijn er veel richtlijnen waaraan voldaan moet worden om er zeker van te zijn dat het welzijn van de ezel niet in het geding wordt gebracht. Er moet naar gestreefd worden om de welzijnsbehoeften voor de ezel te vervullen en de ezel kan slechts een zorgdier zijn wanneer deze op de juiste wijze wordt ingezet.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1. Begrippenlijst	7
2. Inleiding	9
Probleemstelling	12
3. Resultaten	14
Welzijnsbehoeften van een ezel	14
Voeding	14
Omgeving	19
Gezondheid	24
Gedrag en interactie	30
Welzijn ezel met betrekking op de interventie	34
Kenmerken ezel	34
Richtlijnen interventie	39
Begeleider	43
Cliënt	46
Literatuurlijst	48
Bijlage I: Ethogrammen lichaamstaal en gezichtsuitdrukkingen ezel	55

1. Begrippenlijst

Assistentie-/hulphond Een hond die getraind is om mensen met een fysieke of geestelijke zorgvraag te helpen en assisteren (Ophorst et al., 2014).

Chronische stress Langdurige toestand (emotioneel, mentaal) van mensen of dieren waarin geen evenwicht bestaat tussen de eisen die aan iemand gesteld worden en diens mogelijkheden om aan die eisen te kunnen voldoen of aan te passen en de druk die daardoor wordt ervaren, wat uiteindelijk kan leiden tot ziekte en vermindering van welzijn (Niehoff, 2014; UMC Utrecht, z.d.).

Coaching Professionele begeleiding van mensen gericht op het bereiken of verbeteren van persoonlijke of professionele doelen (Bennink, 2001).

Cognitie Het vermogen om informatie waar te nemen, te verwerken en op te slaan in de hersenen, om te kunnen denken, leren, begrijpen, problemen op te lossen en herinneren (Zyto, 2018).

Dierondersteunde interventie Een doelgerichte en gestructureerde aanpak waarbij dieren worden ingezet om verbeteringen te bevorderen in de fysieke, sociale, emotionele en/of cognitieve gezondheid of functioneren van individuen (RDA, 2019).

Domesticatie Het proces waardoor een dierpopulatie over generaties heen door verschillende aspecten van eigenschappen en kenmerken verandert en de dieren daarmee steeds meer aangepast raken aan het leven dicht bij de mens en zijn omstandigheden (Neijenhuis & Hopster, 2018).

Ezel (*Equus asinus*) De ezel is een zorgdier dat behoort tot de onevenhoevigen (Perissodactyla) en de paardachtigen (Equidae) en stamt af van de Afrikaanse wilde ezel. Ezels leven in gezelschap en kunnen ongeveer 30 tot 35 jaar oud worden en tussen de 8- en 480 kilogram wegen (Kugler et al., 2008).

Gezondheidszorg De gezondheidszorg omvat alle organisaties, personen en acties die direct gericht zijn op het bevorderen, herstellen of handhaven van gezondheid van mensen (Bosch & Willemé, 2014).

Metabolisme De overkoepelende term voor alle fysische en chemische processen in het lichaam waarbij het lichaam energie omzet. Zoals de vertering van voeding en het afbreken tot kleinere moleculen, zoals de afbraak van glucose (Koeneman et al., 2010).

Stereotype gedrag Een manier, ofwel gedraging, waarmee een dier zich tracht aan te passen aan de omgeving. Stereotype gedrag wordt gekenmerkt door drie eigenschappen: schijnbaar functioneloos, onveranderlijk en repetitief (Cooper & Albentosa, 2005).

Stress Stress bij dieren is een reflexmatige reactie op een omgeving waarmee ze niet kunnen omgaan, wat kan leiden tot negatieve gevolgen zoals ongemak of ziekte. Deze reactie omvat gedragsmatige en biologische aanpassingen aan diverse stressfactoren, zoals sociale interacties, ruwe behandeling, voedingstekorten, ongunstige klimaatomstandigheden en transport. Stressfactoren kunnen zowel intern (van binnenuit) als extern (uit de omgeving) komen. Ze hoeven niet altijd pijnlijk te zijn; angst of bezorgdheid kan ook stress veroorzaken. Wanneer een dier een bedreiging voelt, reageert het met gedrags-, hormonale, autonome of immuunreacties om de balans te herstellen. Als het dier deze stress niet kan verwerken, kunnen er gezondheidsproblemen ontstaan. De reactie op stress varieert per individu en hangt af van de aard en intensiteit van de stressfactoren en het temperament van het dier (Manuja

et al., 2012).

Therapie Het meetbaar verbeteren van de fysieke, sociale en geestelijke gezondheid van patiënten door persoonlijke en professionele begeleiding van een therapeut (Rietveld-Piepers & Enders-Slegers, 2018).

Vluchtreflex Reactie op gevaar waarbij het dier gaat vluchten, wat voornamelijk van toepassing is bij paarden (Witvoet & Woudstra, 2013).

Welzijnsprotocol Een uitwerking van een opgestelde gedragscode met behulp van regels en richtlijnen over hoe er gehandeld moet worden in bepaalde situaties. In dit geval om het welzijn van dieren te garanderen. Een gedragscode is een middel om gedrag in organisaties of binnen een beroepsgroep te regelen (KCBR, z.d.).

Zorgboerderij Agrarisch bedrijf waar zorg, opvang, therapie of begeleiding wordt verleend. Op enkele boerderijen kunnen cliënten ook wonen en werkzaamheden op de boerderij variëren op de gebieden veehouderij en dierverzorging, tuinbouw of bijvoorbeeld het huishouden (Hassink & Ketelaars, 2003).

2. Inleiding

In de loop der jaren is de relatie tussen mens en dier veranderd (Rietveld-Piepers & Enders-Slegers, 2018). Vanuit de geschiedenis zijn er veel voorbeelden bekend van mens-dier relaties. Waar vroeger dieren voornamelijk dienden als bron van spierkracht, vervoermiddel, productiedier of voor de jacht, begon het later steeds vaker voor te komen dat dieren uitsluitend voor gezelschap gehouden werden. Deze ontwikkelingen hebben hoogstwaarschijnlijk een bijdrage geleverd aan de verandering in onze omgang met dieren en onze emotionele band met hen (Enders-Slegers, 2013). Verschillende onderzoeken tonen aan dat dieren een positieve invloed hebben op de gezondheid van de mens, vanwege bepaalde eigenschappen die dieren hebben (Serpell, 1990). Hun betrouwbaarheid, rustgevende uitstraling, maar ook hun uiterlijk en het feit dat dieren niet oordelen, brengen bijzondere effecten op mensen met zich mee (Van den Hove, 2014). Tijdens de jaren zestig nam de interesse toe voor de inzet van dieren in de gezondheidszorg, nadat er door psychotherapeut Levinson (1969) ontdekt werd dat de aanwezigheid van dieren tijdens therapeutische sessies positieve effecten had op de psychische gezondheid van kinderen (Rietveld- Piepers & Enders-Slegers, 2018). Deze therapeutische sessie is een voorbeeld van een activiteit, waarbij dieren een ondersteunende rol hebben. Alle activiteiten waarbij dieren in staat zijn de kwaliteit van het leven van mensen, met een lichamelijke, geestelijke of sociale beperking te verbeteren, vallen onder de term dierondersteunde interventies (Enders-Slegers, 2013). Het aantal dieren dat wordt ingezet in de hulpverlening neemt toe en de bekendheid van het concept groeit nog steeds. De toepassing vindt in toenemende mate plaats in de gezondheidszorg, psychologie, psychiatrie, logopedie, fysio- en ergotherapie en tijdens coachingstrajecten (Rietveld-Piepers & Enders-Slegers, 2018).

In de wereld van dieren die in de zorg worden ingezet, zijn vooral honden en paarden bekend, zoals assistentie- of hulphonden en paarden die in de fysiotherapie worden gebruikt. Ook ezels bieden heel veel kansen en mogelijkheden in de zorg (Van Dorst et al., 2022; Van den Hove, 2014). Ezels werden meer dan 7.000 jaar geleden gedomesticeerd en zijn voor verschillende doeleinden ingezet in het verleden. Voor transport, of bijvoorbeeld als bron van melk en voedsel. Pas sinds twintig tot dertig jaar vervullen ezels ook de rol van gezelschaps- en zorgdier. Een onderzoek (González et al., 2019) laat zien dat dit mogelijk komt door de manier waarop ezels hun cognitieve vaardigheden gebruiken in hun omgang met mensen en hun vermogen om met veel verschillende emoties om te gaan (Clancy et al., 2022). Ezels hebben een beperkte vluchtreflex, in tegenstelling tot paarden, wat betekent dat zij kalmer reageren en bedachtzaam op situaties inspelen die zij niet meteen vertrouwen (Ophorst et al., 2014).

Een ezel is kleiner dan een paard, heeft minder temperament en wekt bij velen sympathie. Deze eigenschappen werken motiverend en leiden tot grotere therapietrouw bij de mensen. Moeizame en emotionele processen voelen dan namelijk minder zwaar aan (Lekkerkerker, 2013). Een ezel is mede daardoor zeer geschikt voor therapie. Wanneer een ezel wordt ingezet als ondersteuner in het therapeutisch werkveld wordt dat Asinotherapie genoemd (Lekkerkerker, 2013). Bij therapie met ezels staat het ondersteunen en begeleiden van de persoonlijke ontwikkeling van de cliënt met behulp van ezels centraal. Het inzetten van ezels voor therapie neemt toe en er is onder andere bewezen dat ezels de communicatie van mensen met een affectieve en emotionele stoornis kunnen verbeteren (Clancy et al., 2022).

Naast therapie met ezels, kennen we ook ezels die bij dagbesteding een functie als zorgdier hebben. Dagbesteding met ezels vindt vaak plaats op zorgboerderijen en bij dagbesteding met dieren worden de dieren, waaronder ezels, vaak verzorgd door mensen met een

hulpvraag, zoals bijvoorbeeld mensen met een lichamelijke en/of meervoudige beperking (Van den Hove, 2014). De aanwezigheid van de dieren biedt hen onder andere veiligheid, uitdaging en nieuwe ervaringen, en het verzorgen van de dieren kan mensen bijvoorbeeld een gevoel van verbinding en verantwoordelijkheid geven (Hassink, 2002).

Een ander doeleinde waarvoor ezels worden ingezet, is tijdens coaching trajecten. Onder coaching verstaan we de begeleiding van mensen in het kader van persoonlijke en/of professionele ontwikkeling ondersteund door ezels (Meijs & Pieterse, 2017).

De interactie met de ezel moet het gewenste proces van de coachee ondersteunen of activeren, zoals bijvoorbeeld het aanleren of verbeteren van vaardigheden (communicatie, ontwikkelen van vertrouwen, leiderschap) of het leren omgaan met bepaalde gevoelens. Ezels kunnen mensen helpen om te leren omgaan met blokkades in het innerlijke gevoel en denken en hen helpen deze te overwinnen. Ezelondersteunde activiteiten zijn daarbij bijvoorbeeld het verzorgen van de ezel of wandelen met de ezel. De reactie of houding van de ezel kan de coachee al heel veel inzichten bieden tijdens het coaching traject (Witvoet & Woudstra, 2013).

In het rapport van Hassink (2002) staat beschreven dat beheerders van zorgdieren als algemeen uitgangspunt hebben dat goede zorg voor de cliënt alleen kan voortkomen uit goede zorg voor de dieren. Niet alleen het welzijn van de cliënten is belangrijk, maar ook het welzijn van de dieren tijdens de activiteiten en projecten met dieren in de zorg. Een professionele en verantwoorde manier van omgang met de dieren is vereist en er wordt dan ook veel gevraagd van de begeleiders en eigenaren van de dieren in de zorg (Ophorst et al., 2014). Mensen met een lichamelijke en/of geestelijke beperking kunnen niet altijd goed inschatten wat het dier nodig heeft (Meijs & Pieterse, 2017), wat betekent dat de begeleiding in staat moet zijn om het welzijn van de dieren altijd te kunnen bewaken. De randvoorwaarden om het welzijn te kunnen waarborgen van de dieren tijdens een interventie zijn niet altijd aanwezig in de huidige praktijk (Ophorst et al., 2014). Gebrekkige kennis van gedrag en verzorging van de dieren is de meest voorkomende oorzaak van welzijnsproblematiek.

Onder dierenwelzijn verstaan we verschillende definities, waarbij kwaliteit van leven van het dier het uitgangspunt is. Dierenwelzijn omvat drie belangrijke aspecten: de gezondheid van het dier, het gevoel, de emotie en zijn natuurlijke gedrag. In opdracht van de Britse regering kreeg het Brambell Committee in 1965 de taak om de voorwaarden vast te stellen waaronder dieren gehouden moeten worden. Deze voorwaarden zijn door de Britse Farm Animal Welfare Council uitgewerkt tot de lijst van vijf vrijheden: vrij van honger en dorst, vrij van ongemak, vrij van pijn, verwonding en ziekte, vrij van angst en stress en de vrijheid om normaal gedrag te vertonen (FAWC, 1993). Alleen een goede huisvesting betekent dus nog niet dat het dierenwelzijn in orde is (Ophorst et al., 2014).

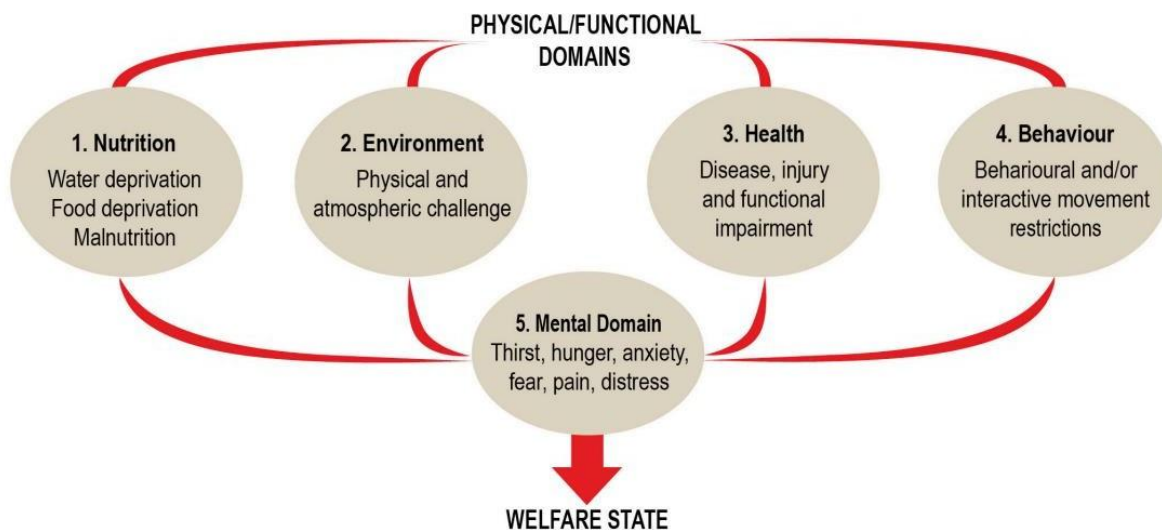
Om het welzijn van de dieren te meten is het Vijf Domeinen model van Mellor (figuur 1) een goede methode. De vier domeinen - voeding, omgeving, gezondheid en gedrag - geven een beeld van de fysieke conditie en het functioneren van het dier. Elk domein omvat verschillende factoren die geëvalueerd kunnen worden. Onder het domein voeding kan bijvoorbeeld gemeten worden of het dier voldoende voedsel en water binnenkrijgt, en of de kwaliteit van het voedsel voldoende is. De subjectieve ervaringen die voortkomen uit deze domeinen komen samen in het vijfde domein: de mentale toestand van het dier. Een gebrek aan voedsel kan bijvoorbeeld leiden tot gevoelens van honger en uiteindelijk tot een algemeen gevoel van onbehagen door ondervoeding. Het Vijf Domeinen model biedt een

overzicht van de belangrijkste aspecten die van invloed zijn op dierenwelzijn en benadrukt waarom deze aspecten relevant zijn. Het verbindt meetbare variabelen met de subjectieve ervaringen van dieren (Mellor et al., 2020).

FIGUUR 1: VIJF DOMEINEN VAN MELLOR

Overgenomen uit “Animals” door Mellor et al., 2020, *The 2020 Five Domains Model: Including Human–Animal Interactions in Assessments of Animal Welfare*, 2020, p. 3. 2020, Mellor et al.

Hoewel het vaak mogelijk is om vast te stellen of dieren lijden, kan het lastiger zijn om te bepalen of ze ook positieve ervaringen hebben, en hoe belangrijk dat is. Er zijn bijvoorbeeld ook andere parameters die informatie geven over de welzijnstoestand van een dier, zoals bepaalde hormoonniveaus of metabolisme. Gegevens hierover zijn echter ook niet altijd makkelijk te beoordelen en daarom is diepgaande kennis van de specifieke diersoort en hun natuurlijke gedrag belangrijk, daarmee het goed weten te meten van de fysieke parameters (Ophorst et al., 2014; RDA, 2019).

Probleemstelling

Hoewel ezels hun cognitieve vaardigheden en bijzondere eigenschappen kunnen gebruiken om op een unieke manier mensen te helpen, is het belangrijk om niet aan te nemen dat ezels van nature geschikt zijn voor dierondersteunde activiteiten, ook bekend onder de term Animal Assisted Activities (AAA). Er is veel onderzoek gedaan naar de welzijnsomstandigheden van werkende paardachtigen, gebaseerd op lichamelijke gezondheidsindicatoren, daarentegen is er maar weinig onderzoek dat ingaat op het welzijn in alternatieve omgevingen van de dieren, zoals in een therapeutische omgeving (Clancy et al., 2022). Er is een verscheidenheid aan welzijnsproblemen die voor komen bij gehouden ezels in Nederland. Onder andere hoefproblemen kunnen bijvoorbeeld optreden wanneer ezels vaak en te lang op een natte ondergrond staan, terwijl ezels van oorsprong gewend zijn aan droog woestijnland onder hun voeten. Ezels hebben daarnaast een hekel aan regen en tocht omdat zij een waterdichte vacht missen. Daarnaast hebben Ezels de behoefte aan een maatje, het zijn namelijk kuddedieren. Er is te weinig kennis over de behoeftes van ezels, wat een oorzaak is van de veelvoorkomende welzijnsproblemen. Ezels kunnen alleen juist worden gehouden en ingezet, als de kennis over de behoeften en biologie van het dier en het vermogen om het dier juist te kunnen lezen aanwezig zijn (Meijs & Pieterse, 2017; Ophorst et al., 2014).

Brancheorganisaties kunnen hiervoor een oplossing bieden. De Raad van

Dieraangelegenheden (2019) benoemt in een zienswijze dat er weinig inzicht is in de daadwerkelijke omvang van de inbreuk op het welzijn van dieren bij de verschillende dierondersteunde interventies. Daarnaast mag in Nederland iedereen deze interventies uitvoeren, ongeacht of de kennis en kunde aanwezig zijn.

Mede door de hierboven genoemde punten en door de groeiende markt is het belang bij een zorgvuldige en professionele inzet van de dieren met oog op het dierenwelzijn toegenomen. Hieruit, met medewerking van het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), is de branchevereniging 'Aanbieders Dier en Zorg' ontstaan en opgericht, voor het verzorgen en ontwikkelen van welzijnsprotocollen voor dieren die worden ingezet in de zorg (LNV, 2023).

Welzijnsrichtlijnen voor selectie en inzet van ezels zullen zorgen voor een beter welzijn voor de dieren, maar ook voor de cliënt, en ervoor zorgen dat professionals hun ezels gericht kunnen kiezen en in kunnen zetten. Een ezel die in al zijn behoeften wordt voorzien en juist wordt ingezet zal zich langer goed en gezond voelen, dan een ezel die tekort komt en veel stress ervaart. Wanneer een ongeschikt dier wordt ingezet in dierondersteunde interventies, of wanneer de activiteit of omstandigheden ongeschikt zijn voor het dier, kan dit leiden tot een (te) hoog stressniveau en eventueel agressief gedrag, waardoor gevaarlijke situaties kunnen ontstaan voor zowel mens als dier. Op het moment dat de juiste dieren voor de voor hen geschikte activiteiten worden ingezet en stresssignalen tijdig worden herkend tijdens een activiteit, kunnen deze situaties worden vermeden (Wohlfarth & Olbrich, 2014/2017). Het ontwikkelen en waarborgen van welzijnsrichtlijnen voor dierondersteunde interventies met ezels is daarom ook van belang voor de cliënten.

Voor paarden en honden is er een welzijnsprotocol gepubliceerd op de website van branchevereniging Dier en Zorg. Bij de paarden is dit voorzien van een goede onderbouwing. Het streven is dat dit bij alle diersoorten zo goed onderbouwd is. Voor de ezels moet een welzijnsprotocol komen mét goede onderbouwing én deze moet praktisch uitvoerbaar zijn in de praktijk.

3. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het literatuuronderzoek en de interviews weergegeven. Eerst worden de welzijnsbehoeften behandeld. Vervolgens worden de aspecten besproken die het welzijn van de ezel kunnen schaden tijdens een interventie. Ten slotte wordt ingegaan op wat er nodig is van een begeleider om het welzijn van ezels in de zorg te kunnen beoordelen en wanneer cliënten eventueel minder geschikt zijn om hulpverlening van ezels te krijgen, waarbij rekening wordt gehouden met het mogelijke risico op schade aan het welzijn van de ezel.

Welzijnsbehoeften van een ezel

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de welzijnsbehoeften van de ezel in het algemeen. Als richtlijn hiervoor is het vijf-domeinen-model van Mellor gebruikt. Hierbij wordt er ingezoomd op de voeding van de ezel, de omgeving, de gezondheid, het gedrag en de interactie.

Voeding

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de voedingsbehoeften van een ezel. De anatomie, de fysiologie en het soort voeding worden behandeld. Verder wordt er behandeld welke aanvullende vitamines en mineralen nodig zijn en de Body Condition Score van de ezel wordt besproken.

Anatomie

Het spijsverteringsstelsel van ezels is aangepast aan het soort voedsel dat ze in het wild zouden eten. Als planteneters nemen ezels gedurende de hele dag voedsel tot zich. Ze eten veel, omdat planten vaak grote hoeveelheden onverteerbare vezels bevatten (Burden & Thiemann, 2015; De Graaf- Roelfsema et al., 2009).

Het gebit van een ezel is cruciaal voor de voedselvertering. Voor ezels is dit vooral belangrijk omdat het fijnmalen van voedsel in de mond de eerste fase vormt van hun spijsverteringsproces. Op elke kilo hooi wordt tussen de 6.000 en 8.500 keer gekauwd, voordat het verder wordt afgebroken in de maag. Daarom kunnen tandproblemen ernstige gevolgen hebben voor de gezondheid van een ezel (De Graaf-Roelfsema et al., 2009). Het grootste deel van de spijsvertering vindt plaats in de blindedarm van de ezel, die zich aan het einde van het spijsverteringsstelsel bevindt. Hier worden voedingsstoffen verder afgebroken door bacteriële fermentatie (Meijs & Pieterse, 2017).

Fysiologie

Ezels foerageren in het wild wel 14 tot 18 uur per dag. Het is daarom belangrijk dat er voldoende ruwvoer aanwezig is. In vergelijking met paarden zijn ezels zeer efficiënt in het verteren van vezels van slechte kwaliteit. De onderhoudsenergiebehoefte van een ezel is aanzienlijk lager, met niveaus die variëren tussen 50-75% van wat nodig zou zijn voor een paard van dezelfde grootte (Burden & Thiemann, 2015; De Graaf-Roelfsema et al., 2009).

Ezels moeten over een periode van 24 uur voedsel krijgen om ervoor te zorgen dat ze voldoende kauw tijd hebben, omdat hun spijsverteringssysteem is aangepast aan een continue opname van voedsel met een hoog vezelgehalte (Roloff, 2013). Zowel ezels als paarden hebben relatief kleine magen. Een gemiddelde volwassen ezel heeft een maaginhoud van ongeveer 8-9 liter. Het voedsel verlaat de maag meestal binnen 1 á 2 uur na opname of wanneer de maag voor ongeveer 67% vol is, ongeacht de verteringsfase. Deze beperkte maagcapaciteit en korte verblijftijd van voedsel in de maag betekent dat ezels het beste vaak en in kleine hoeveelheden kunnen worden gevoerd om een optimale spijsvertering te

bevorderen. Onregelmatig voeren of plotselinge veranderingen in het dieet vergroten het risico op spijsverteringsproblemen zoals diarree, verstoppingen en koliek (De Graaf- Roelfsema et al., 2009).

Kauwen bevordert de productie van speeksel, dat dient als smeermiddel en het continu uitscheiden van maagzuur neutraliseert (Burden & Bell, 2019). Als de ezel te lang geen voedsel tot zich kan nemen, kan hij last krijgen van maagzweren. . Ook kan een verminderde energieopname hyperlipemie veroorzaken bij met name drachtige en lacterende dieren. Bij hyperlipidemie komt er in één keer te veel vet vrij uit het eigen lichaam van de ezel. De lever kan deze hoeveelheden niet verwerken en dit kan leiden tot sterfte (De Graaf-Roelfsema et al., 2009; Schmidt, 2019).

Soort voeding

De optimale voedingsbehoeften van individuele ezels variëren sterk, afhankelijk van factoren zoals levensfase, mate van fysieke activiteit, gezondheid, omgevingsomstandigheden en individuele variaties (Lekkerkerker, 2013). De dagelijkse onderhouds inname voor ezels wordt geschat op 1,3% tot 1,8% van het lichaamsgewicht aan droge stof (Burden & Bell, 2019; De Graaf-Roelfsema et al., 2009).

“Het liefst zie ik ezels op heel sober voeder. Dus enkel gerstenstro gemengd met heel erg droog hooi. Dit in een verhouding 50% stro en 50% hooi in een slowfeeder.”

Respondent 9

Hooi en stro zijn geschikt als ruwvoer voor de ezel. Het hooi moet schoon, droog en vrij van schimmel zijn (Burden & Bell, 2019; De Graaf-Roelfsema et al., 2009). De hoeveelheid hooi wat aan de ezel gegeven kan worden hangt af van de lichaamsconditie van de ezel en het seizoen (Europese Commissie, 2020; Roloff 2013). Daarnaast moet het hooi vezelrijk en stengelig hooi zijn (Roloff, 2013). Het voeren uit een fijnmazig hooinet kan een goede toevoeging zijn om de ezel bezig te houden. Stro mag continu aangeboden worden, maar het is belangrijk om variatie te bieden in het voerrantsoen en de manier waarop het wordt gepresenteerd, als een vorm van stimulatie (Schmidt, 2019; Roloff, 2013).

Ezels waarderen wat variatie in hun dieet door te knabbelen aan grovere vegetatie zoals heggen, bramenstruiken en bomen. Om het natuurlijke graasgedrag van de ezel te stimuleren, is het belangrijk om altijd onbepaald stro beschikbaar te hebben en boomstammen en takken te verstrekken. Op deze manier kunnen ze hun behoefte aan vezels en het kauwen vervullen, wat essentieel is voor hun spijsverteringssysteem (Burden & Bell, 2019).

In de zomer mag de ezel ook gras, dit moet wel gedoseerd worden. Het beste gras is droog gras met een laag suikergehalte. De kans op hoeftbevangenheid door het eten van te veel gras is erg groot, vooral in het voorjaar. Dit maakt het belangrijk dat de ezels niet onbepaalde tijd mogen grazen. Het beste zijn lange grassen, deze zijn al redelijk uitgedroogd en vergelijkbaar met hooi (Schmidt, 2019). Daarnaast is een grasveld vol met verschillende soorten grassen een pre (Roloff, 2013). Vers en groen gras is geen natuurlijk dieet voor de ezel. De ezel mag hier slechts enkele uren op grazen. De meeste geschikte grassen voor ezels houden geen stand in Noord- en Midden-Europa (Schmidt, 2019). Het verstandig gebruik te maken van strookbegrazing, hiermee kan de voedselinname van de ezels beheerst worden (De Graaf-Roelfsema et al., 2009; The Donkey Sanctuary, 2016).

“Maar ook in het land, als ze voldoende voedingsstoffen uit het gras kunnen halen, moet je ze gewoon echt, dat zie ik eigenlijk nooit maar het wordt wel heel duidelijk aangegeven, ook in het weiland altijd stro bijgeven. Omdat dat juist het hoger ruwe celstof geeft. En dat hebben ze gewoon nodig. Daar zijn ze ook op ingesteld van nature. “

Respondent 3

Het is niet noodzakelijk om krachtvoer bij te voeren; tenzij de ezels langdurig zware arbeid verrichten, de ezelin drachtig of lactierend is, de jonge ezel in de groei is of wanneer de ezels worden gehouden voor de fokkerij (Europese Commissie, 2020; Roloff, 2013). Een liksteen zorgt voor aanvullende mineralen (Roloff, 2013). Elke dag vers drinkwater is ook belangrijk. Om het calcium op pijl te houden kan er bietenpulp gegeven worden. Hiernaast kunnen er appels en wortels met mate gegeven worden (LICG-a, z.d.).

Voor tandheelkundige zorg en verrijking worden dagelijks verse takken en twijgen van veilige, onbespoten bomen en struiken aangeraden, zoals wilg, berk, beuk, fruitbomen en hazelaar (Roloff, 2013).

Voedsel voor ezels moet op een geschikte manier worden aangeboden, zodat ze er gemakkelijk bij kunnen en het voedsel droog blijft. Dit betekent dat het voersysteem op de juiste hoogte moet hangen, het voedsel goed bereikbaar moet zijn en beschermd moet worden tegen vocht. Deze richtlijnen zijn vastgesteld op basis van de welzijnsmonitor voor paardenhouderij (WUR, 2011).

Om hygiënische redenen en om ervoor te zorgen dat de ezels in beweging blijven, is het ideaal om voerstations en drinkplaatsen zo ver mogelijk uit elkaar te plaatsen (Schmidt, 2019; Roloff, 2013).

Soort voeding – Respondenten

Uit de interviews is gebleken dat acht van de tien respondenten vinden dat ezels voldoende hebben aan een dieet van stro, aangevuld met hooi. Stro mag continu aangeboden worden, maar het is belangrijk om variatie te bieden in het voerrantsoen en de manier waarop het wordt gepresenteerd, als een vorm van stimulatie. Dit wordt benadrukt door respondenten 1, 2, 3, 5 en 9. Volgens respondent 1, 6 & 9 moet dit hooi zo arm mogelijk en stengelig zijn.

Twee van de tien respondenten geven de ezels ook nog biks bij. Dit zijn kleine hoeveelheden. Respondenten 2 en 10 geven alleen de oude en slanke ezels slobber van ezelmix.

Verder benadrukken respondenten 6 en 9 dat het beter is om de voerstations en drinkplaatsen zo ver mogelijk uit elkaar te plaatsen, om ervoor te zorgen dat de ezels in beweging blijven. Ter verrijking van het voer geven vijf van de tien respondenten ook kruiden aan de ezels. Denk hierbij aan: brandnetel, kleeftkruid en fluitenkruid.

Daarnaast geven respondenten aan dat lange grassen, die al redelijk uitgedroogd zijn en vergelijkbaar zijn met hooi, geschikt zijn als voeding (Respondent 1). De verhouding van stro, hooi en gras verschilt echter per seizoen, wat benadrukt wordt door respondenten 1, 6, 7, 8 en 10.

Het is verstandig om gebruik te maken van strookbegrazing om de voedselinname van de ezels te beheersen (Respondent 4 en 6). Tot slot geven zes respondenten aan dat zij takken

in de weide leggen als vorm van verrijking voor de ezels.

Vitamines en mineralen

Het sporelement selenium en vitamine E zijn belangrijk voor het goed werken van het lichaam en helpen te beschermen tegen de gevolgen in het lichaam van oxidatieve stress. Selenium is een mineraal dat helpt bij het werken van een speciaal lichaamseigen enzym. Dit enzym werkt samen met een andere stof, selenomethionine, om schadelijke stoffen in het lichaam te neutraliseren. Vitamine E, een vitamine die in vet oplost, speelt een grote rol in het beschermen van cellen. Samen werken vitamine E en selenium goed om schade in het lichaam te verminderen. Een tekort aan deze stoffen kan leiden tot problemen met de zenuwen, spieren en de afweer van het lichaam tegen ziektes. Bij paarden en ezelveulens kan een tekort leiden tot een ziekte die de spieren aantast, bekend als steatitis (Bazzano et al., 2019). Hiernaast zijn er nog andere belangrijke voedsel gerelateerde problemen zoals hoefbevangenheid en bij het kopje fysiologie te lezen de maagzweren en hyperlipidemie. Deze worden verder behandeld in hoofdstuk 3.1.3 Gezondheid.

“Ik heb Himalaya zout blokken en vijf soorten mineralen blokken, waar ze vanaf kunnen likken. Dus dan kunnen ze zelf kiezen welke heb ik nodig. En ik zie ook echt dat het ene blok veel sneller op is dan het andere blok”.

Respondent 5

Vitamines en mineralen – Respondenten

Alle respondenten raden aan om ezels aanvullende mineralen en vitamines te geven. Iedereen heeft een mineralenblok in de stal of weide hangen. Daarnaast geven of raden respondenten 1, 5, 6 en 9 mineralenbrokken of -koeken aan. Tot slot geven respondenten 8 en 10 hun ezels ook wortels.

Body Condition Score

Ezels kunnen snel te dik worden. Het is daarom belangrijk om ze hierbij te helpen door ze geen onbeperkt gras en hooi te geven. Ezels die te zwaar zijn, kunnen last krijgen van versnelde slijtage van de gewrichten, ademhalingsproblemen, verminderd uithoudingsvermogen en de ontwikkeling van vetophopingen. Bovendien hebben ze vaak een verminderde afweer, waardoor ze vatbaarder worden voor ziekten en langzamer genezen van wonden.

Aan de andere kant kan ondergewicht ook een probleem zijn bij ezels, wat kan leiden tot verminderde weerstand en conditie. Gebitsproblemen kunnen een oorzaak zijn van ondergewicht, dus het is belangrijk om een dierenarts te raadplegen als een ezel plotseling gewicht verliest (Meijs & Pieterse, 2017).

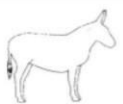
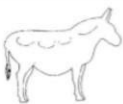
“Eén van de grootste problemen bij ezels is obesitas, omdat mensen denken dat ze hetzelfde eten moeten krijgen als paarden. Dit is absoluut niet het geval. Geen krachtvoer, enkel hooi gemengd met stro en een arme weide is voor een ezel perfect. Ook geen snoepjes/wortelen/appels ed. Af en toe als beloning mag dit zeker maar niet voor de voeding”.

Respondent 9

Een goede indicator, om te kijken of de ezel op goed gewicht is, is de Body Condition Score, afgekort als BCS (zie figuur 2). Hierbij is nummer 3 de ideale lichaamsvorm (Meijs & Pieterse, 2017).

FIGUUR 2: BODY CONDITION SCORE

1. POOR		
2. MODERATE		
3. IDEAL		
4. FAT		
5. OBESE		

Overgenomen uit *The Donkey Sanctuary* door The Donkey Sanctuary, 2014
<https://www.donkeysanctuarycyprus.org/sites/cyprus/files/page/60-1441279133.pdf>, 2014, The Donkey Sanctuary.

Body Condition Score – Respondenten

Zes respondenten geven aan dat ze één of meerdere ezels hebben die wat slanker zouden mogen zijn. Respondenten 2, 4 & 7 melden hierbij dat het erg lastig is om één ezel anders te voeren dan de rest. Het probleem hierbij is voornamelijk dat ze de ezel niet willen isoleren van de groep.

Om te voorkomen dat ezels snel overgewicht krijgen, is voldoende beweging belangrijk en respondent 9 noemt dat het helpt als de ezels moeten wandelen naar hun eten, en vervolgens ook een andere weg naar het water of speelgoed af moeten leggen, zodat ze voldoende in beweging zijn. Voldoende ruimte is hierbij cruciaal.

Omgeving

In deze paragraaf wordt de omgeving van de ezel behandeld. Ten eerste wordt er gekeken naar de natuurlijke omgeving van de ezel, daarna de bewegingsvrijheid van de ezel, welke stalling en weide geschikt is en ten slotte welke samenstelling past bij ezels.

Natuurlijke omgeving

Ezels zijn van nature gewend aan een rotsachtige bodem en warm weer (Lekkerkerker, 2013). De ezel kan goed gehouden worden bij temperaturen tussen de 0 en 30 graden Celsius (Burden & Thiemann, 2015). Uit onderzoek van Proops et al. (2019) is gebleken dat het gebruik van schuilplaatsen door ezels sterk varieerde afhankelijk van de temperatuur. Ongeveer 70 % van de ezels bleef binnen wanneer de temperatuur onder de 5°C lag, terwijl ongeveer 70 % buiten werd gezien bij temperaturen boven de 15°C. Hiertussen was het vooral afhankelijk van de andere weersomstandigheden, zoals regen en wind.

De vacht van ezels is niet waterdicht. Hierdoor moet de ezel altijd een schuilmogelijkheid hebben. Het beste is een in- en uitloopstal van minimaal 8 vierkante meter per ezel. In de zomer kan er een vliegengordijn opgehangen worden (Lekkerkerker, 2013; Roloff, 2013; Schmidt, 2019).

Ezels zijn gevoelig voor een hoge luchtvochtigheid, hier kunnen ze longproblemen van krijgen.

“De temperatuur in de stal is vrijwel vergelijkbaar met de buitentemperatuur. In de winter is het in de stal een paar graden warmer en in de zomer een paar graden koeler. De stal is vrij donker, er komt wel daglicht naar binnen door de deur en de ramen maar als we in de stal werken, doen we het licht aan”.

Respondent 8

Om deze reden is een goede ventilatie in de stal erg belangrijk en de ammoniakgeur mag niet te ruiken zijn. Er moet ook voldoende licht de stal binnenkomen, dit is belangrijk voor de ethologische behoeftes van de ezel. Te weinig licht kan zorgen voor verstoringen in het dierenwelzijn (Meijs & Pieterse, 2017).

Natuurlijke omgeving – Respondenten

Zes respondenten geven aan dat de ezels zelf kunnen kiezen of ze binnen of buiten staan. Zij hebben allemaal inloopstallen. Hierbij is er altijd één open stuk waar de ezels doorheen kunnen en waar ook voldoende ventilatie doorheen komt. De meeste respondenten die hun ezels wel op stal hebben staan, voornamelijk 's nachts of met slecht weer, geven aan dat de stal voldoende ventilatie en daglicht heeft. Respondent 8 geeft aan dat er te weinig daglicht in de stal is.

Bewegingsvrijheid

Ezels hebben verschillende slaapfasen, waarbij ze elke 24 uur een fase nodig hebben waarin ze op hun zij liggen met gestrekte ledematen en hun spieren ontspannen. Om dit te kunnen doen, moeten ze zich veilig voelen, voldoende ruimte hebben en een droge en zachte ligplaats hebben. Bij het bepalen van de omvang en het type stal voor de ezels is het daarom belangrijk om hier rekening mee te houden (Europese Commissie, 2020; Meijs & Pieterse, 2017; Roloff, 2013).

“De ezels hebben verrijking in de vorm van takken en verschillende spelmaterialen (jollybal, rubberen laars, autoband). Regelmatig maken we met de deelnemers verrijking met voer, bijvoorbeeld wortels, waarbij de ezels moeite moeten doen om het voer te bemachtigen”.

Respondent 8

Ezels hebben niet alleen ruimte nodig om te bewegen, maar ook stimulerende verrijking om hun geest actief te houden en uitdaging te bieden. Dit kan bijvoorbeeld door takken neer te leggen, verschillende objecten toe te voegen of andere dieren bij ze te zetten (Meijs & Pieterse, 2017; Roloff, 2013). Ook is het belangrijk dat ezels de mogelijkheid krijgen om meerdere uren per dag vrij te bewegen. Dit kan worden bereikt door ze toegang te geven tot ruime bewegings- en weidegebieden, samen met passende activiteiten om hun natuurlijke gedrag te bevorderen (Roloff, 2013).

Bewegingsvrijheid – Respondenten

Negen van de tien respondenten hebben of raden aan om speelgoed in de weide te hebben. Voorbeelden hiervan zijn: ballen, fietsbanden, stootwillen en een borstel om aan te kunnen schuren. Drie respondenten geven aan dat hun weiland met afwisselende gebieden ook voor verrijking zorgt. Hiernaast zijn de activiteiten of de therapie die met de ezels worden gedaan ook een vorm van verrijking volgens respondenten 3, 5, 6, 7 & 8.

Stalling

De stalling moet zo worden gebouwd en onderhouden dat er geen scherpe randen of uitstekende delen zijn waar ezels zich aan kunnen verwonden. De materialen waarmee de ezels in aanraking komen, mogen geen schade toebrengen aan de dieren, inclusief het bevatten van giftige stoffen, en moeten gemakkelijk kunnen worden gereinigd en gedesinfecteerd (Europese Commissie, 2020). Het is raadzaam ezels het hele jaar de mogelijkheid te bieden om schuilplaatsen te gebruiken die speciaal voor hen zijn ontworpen. Deze schuilplaatsen moeten voorzien zijn van een vloer die niet glad is en altijd droog blijft, naast een comfortabele ligplek met voldoende passend strooisel, bijvoorbeeld door het gebruik van stro. Een open stalling met vaste uitloop is het meest geschikt (Schmidt, 2019).

Bovendien speelt de vloerbedekking een belangrijke rol in de verzorging van de hoeven van de ezel, omdat het helpt de hoeven droog te houden. (Europese Commissie, 2020; Meijs & Pieterse, 2017). Een dikke bodembedekking is gewenst, deze moet elke dag schoongemaakt worden.

Voorbeelden van goede vloerbedekking zijn stro (Meijs & Pieterse, 2017; Roloff, 2013; The Donkey Sanctuary 2016), een combinatie van vlas en stro (Meijs & Pieterse, 2017) of houtsnippers.

Het nadeel van stro is dat ezels dit kunnen gaan opeten, er moet voldoende stro overblijven als zachte bedding. Als er gekozen wordt voor houtsnippers, dan is het belangrijk dat deze vrij zijn van stof, schimmel en onbewerkt zijn (Roloff, 2013).

Stalling – Respondenten

De respondenten gebruiken verschillende soorten bodembedekking in de stal. Twee maken gebruik van stro, één heeft een combinatie van vlas en stro en één heeft alleen vlas. Ten slotte wordt er nog gebruikgemaakt van houtkrullen, stro korrels, rubbermatten en zand.

Weide

Ezels zijn goed in ontsnappen, er is dus een goede afrastering nodig. Het hekwerk rondom de weide kan het beste omringd worden met stroomdraad. Dit voorkomt dat de ezel zich aan het

“We hebben een houten omheining. Aan het einde van die houten omheining moet ik een elektrisch draadje doen, want anders gaan ze het eten. Zodra het een beetje rot hout is, vinden ze het heel lekker”.

Respondent 2

hout gaat schuren of eraan gaat knabbelen (Lekkerkerker, 2013; Roloff, 2013; Schmidt, 2019).

Een weiland van één hectare is geschikt voor vier ezels. Bij het groepshuisvesting systeem

moet er rekening mee gehouden worden dat alle ezels altijd kunnen ontsnappen aan agressieve ezels en gemakkelijk toegang hebben tot voedsel en water (Europese Commissie, 2020). Verder moet er in de weide een verhard stuk zijn, los van de schuilstal, waar de ezels droog kunnen staan (Europese Commissie, 2020; Meijs & Pieterse, 2017).

Voor oudere of zieke ezels kan extra bescherming zoals waterdichte en ademende dekens nuttig zijn. Het is belangrijk te benadrukken dat dekens nooit een vervanging zijn voor een schuilplaats omdat ze niet de meest warmtegevoelige delen van een ezel, zoals de oren en het lijf, kunnen beschermen. Als dekens worden gebruikt, moeten deze specifiek voor ezels zijn ontworpen om goed te passen (Europese Commissie, 2020).

Ze dienen elke dag geïnspecteerd te worden en aangepast aan de huidige weersomstandigheden. Dekens die bescherming bieden tegen vliegen en muggen kunnen ook waardevol zijn voor ezels die last hebben van aandoeningen zoals zomereceem of die gevoelig zijn voor insectenbeten (Europese Commissie, 2020). Ook in de weide moet er rekening gehouden worden met de materialen waarmee de ezels in aanraking komen, zonder dat er risico op letsel is (Europese Commissie, 2020; Meijs & Pieterse, 2017).

Weide – Respondenten

Alle respondenten hebben of raden een schuilplaats aan in de weide. Vijf van de tien respondenten hebben een verharde vloer rondom de stalling.

Respondent 9 raadt één hectare grond per vier ezels aan. Respondenten 1, 2 & 5 hebben meer dan of gelijk aan één hectare grond. De andere respondenten hebben minder grond. Dit is ook afhankelijk van het aantal ezels wat de respondenten hebben.

Hygiëne

Het is verstandig om dagelijks de voeder- en drinkplaatsen en hun omgeving te inspecteren, schoon te maken en voedselresten die niet zijn geabsorbeerd te verwijderen. Maak de mest- en urineplekken in de stal en loop gebieden schoon (The Donkey Sanctuary 2016; Roloff 2013). Onderhoud de weilanden regelmatig door mesthopen te verzamelen en over begroeide plekken weg te maaien (Roloff, 2013).

Het is essentieel om weides en paddocks goed te onderhouden, vooral door mest op te ruimen, om de parasitaire druk te verminderen. Ezels die in permanente paddocks verblijven die niet regelmatig worden schoongemaakt, hebben een verhoogd risico op besmetting (Europese Commissie, 2020; LICG-a z.d.).

Hygiëne – Respondenten

Alle respondenten maken dagelijks de stal van de ezels schoon. Vier van de tien respondenten maken ook dagelijks de weide schoon. De overige respondenten doen dit wekelijks of maandelijks.

Samenstelling

De ezels kunnen het beste in gelijke aantallen gehouden worden omdat ze vaak paren vormen (Schmidt, 2019). Door hun territoriale karakter kan het mixen met andere diersoorten lastig zijn (Burden & Thiemann, 2015). Hoewel ezels sociale dieren zijn, hebben ze individuele behoeften aan sociale ruimte. Deze afstand varieert per dier, afhankelijk van factoren zoals leeftijd, bekendheid met elkaar en of ze deel uitmaken van een koppel. Over het algemeen kunnen ezels beter de nabijheid van andere dieren verdragen dan paarden, vooral wanneer ze in stabiele groepen worden gehouden (Europese Commissie, 2020).

“Ik heb schapen gehad. Dan ging het weken goed. En dan ineens gingen ze erachteraan lopen jagen. En dan zijn ze rotsnel en heel lenig. En dat gaat zo snel. Dus ik had zoiets van, dat risico wil ik gewoon niet nemen”.

Respondent 4

Ze zullen ook dicht bij elkaar staan om elkaar te helpen insecten weg te houden. Veulens en jonge ezels lijken minder ontwikkelde sociale ruimte te hebben en kunnen dicht bij elkaar liggen.

Bij het huisvesten van ezels in groepen is het belangrijk om rekening te houden met deze individuele behoeften aan sociale ruimte bij het bepalen van de hoeveelheid ruimte die ze nodig hebben (Europese Commissie, 2020).

Samenstelling – Respondenten

Uit de tien respondenten hebben twee hun ezels samen met andere dieren, zoals paarden en schapen gehuisvest. Hoewel dit volgens hen goed gaat, hebben de ezels hier wel aan moeten wennen. De overige respondenten kiezen hier niet voor vanwege het territoriale karakter van ezels.

Alle respondenten raden aan om ezels in groepsverband te houden. Respondent 9 benadrukt dat het belangrijk is om de groepen niet groter dan zes ezels te maken, om zo de rust en balans in de kudde te behouden.

Gezondheid

In deze paragraaf wordt als onderdeel van de welzijnsbehoeften het aspect gezondheid behandeld. Er wordt duidelijk waar aandacht aan moet worden besteed als het gaat om de hoeven van de ezel, het gebit, de vacht en huid, welke aandoeningen en ziektes er zowel voorkomen bij ezels en er wordt uitleg gegeven over het ontwormen en vaccineren van ezels.

Hoeven

Ezels behoren tot de onevenhoevigen, al zijn de hoeven van ezels anatomisch gezien anders dan die van paarden. Ze hebben namelijk een meer rechtopstaande, smallere hoof in vergelijking met die van het paard (Burden & Thiemann, 2015; Europese Commissie, 2020; Roloff, 2013; Schmidt, 2019; The Donkey Sanctuary, 2021). Daarnaast is de microstructuur van de hoof anders. De wat meer holle structuur houdt in dat de hoof meer vocht absorbeert en vasthoudt en daarom zijn ezels zeer vatbaar voor hoofproblemen zoals witte-lijnziekte of abcessen en schimmels, wanneer zij in een natte en vuile omgeving worden gehuisvest. De hoeven moeten regelmatig gecontroleerd en uitgekrabd worden. Er moet worden gelet op verwondingen en bijvoorbeeld spruw, scheuren of vreemde voorwerpen die niet in de hoof horen, zoals stenen. Wordt er kreupelheid opgemerkt, dan moeten de hoeven meteen gecontroleerd worden. Ezels moeten toegang hebben tot een harde ondergrond, om ervoor te zorgen dat het hoorn van de hoeven kan drogen.

Hoorn zit aan de buitenkant van de hoof. Evolutionair gezien zijn ezelhoeven aangepast aan een harde, droge grond. Hoeven hebben ook de neiging om te lang te groeien, en het is aanbevolen dat alleen professionals, zoals een hoefsmid, met ervaring van ezelhoeven de hoeven bekappen. De hoeven mogen nooit langer dan 2,5 centimeter worden. Als de hoeven te lang worden of verwaarloosd worden, dan gaat de kwaliteit van het hoorn achteruit. Het hoorn wordt dan broos en delen kunnen uit de hoof breken of vervormd raken (Europese Commissie, 2020; Schmidt, 2019).

Ezels hebben voldoende beweging nodig om de bloedcirculatie naar de hoeven te stimuleren en de groei van hoorn van goede kwaliteit te garanderen (Europese Commissie, 2020; Schmidt, 2019).

Het wordt aanbevolen om elke vier tot acht weken een hoefsmid langs te laten komen om de hoeven te bekappen (Europese Commissie, 2020; Schmidt, 2019; Sobrero et al., 2024).

De frequentie van het bekappen van de hoeven hangt wel samen met bepaalde factoren, zoals de voetvorm en de mate van slijtage en de omgeving (het type terrein). Het regelmatig kappen van de hoeven voorkomt bijvoorbeeld kreupelheid (Sobrero et al., 2024).

Hoeven – Respondenten

Volgens vier van de tien respondenten hangt de frequentie van het bekappen van de hoeven af van het seizoen, en is bekappen van de hoeven in de zomer minder nodig dan in de winter, omdat ze dan meer natuurlijke slijtage hebben en de weersomstandigheden gunstiger zijn. De helft van de respondenten laat de hoefsmid in ieder geval drie of vier keer per jaar standaard langskomen.

“Om die schuilstal heen moet wel beton, asfalt of gewoon tegels, maar in elk geval moet het zo zijn dat ze daar droog kunnen staan en dat de hoeven ook nog wat kunnen slijten, want die ezels hebben wel echt hele gevoelige hoeven in ons klimaat zeg maar”.

Respondent 3

Gebit

Om mond- en gebitsaandoeningen te voorkomen, moet het gebit van de ezel minimaal jaarlijks gecontroleerd worden door een professional, zoals een dierenarts (Roloff, 2013; Schmidt,

2019).

Ezels hebben een gevoelige spijsvertering en het is daarom belangrijk dat ze hun voedsel pijnloos en grondig kunnen kauwen voor de verdere vertering (Schmidt, 2019). Wanneer een ezel een verkeerd dieet krijgt dat niet gebaseerd is op ruwvoer of bijvoorbeeld een ontwikkelingsstoornis heeft, kunnen gebitsaandoeningen ontstaan en verergeren (Europese Commissie, 2020).

Bij gebitsproblemen stoppen paarden onmiddellijk met voedselinname. Bij ezels stopt de voedselinname echter in een later stadium van de problemen, waardoor preventie en gebitscontrole nog belangrijker zijn, omdat de problemen in het begin bij de ezel namelijk vaak niet te merken zijn, maar al wel aanwezig zijn. Tandenvan ezels groeien daarnaast voortdurend (Sobrero et al., 2024).

Ezels krijgen vaak op latere leeftijd last van het gebit, tussen de 16 en 20 jaar. Bijvoorbeeld van haken op hun kiezen of tanden, die weer voor andere problemen zorgen zoals koliek, maagzweren, vermagering, en mineralen- en vitaminetekorten (Burden & Thiemann, 2015; Meijs & Pieterse, 2017).

Koliek is de verzamelnaam voor symptomen die geassocieerd worden met acute buikpijn, wat soms een ernstige aandoening kan zijn (LICG, z.d. -b). Ezels laten niet snel hun pijn zien aan de buitenwereld, maar het feit dat de symptomen misschien minder zichtbaar zijn, betekent niet dat de ezel minder pijn voelt. Koliek kan bij de ezel herkend worden aan symptomen als sloomheid, gebrek aan eetlust, lusteloosheid en een verhoogde ademhaling en hartslag (LICG, z.d. -b; The Donkey Sanctuary, 2016). Koliek is één van de belangrijkste doodsoorzaken bij ezels. Plotse veranderingen in samenstelling van voeding of veranderingen in de standaard routine, zoals veranderingen in huisvesting, vormen een verhoogde kans op het krijgen van koliek bij ezels (Smolenaers, 2015).

Gebit – Respondenten

Respondenten 3, 6, 9 en 10 zorgen ervoor dat controle van het gebit van hun ezels minstens één keer in het jaar plaatsvindt door een professional. Een van de respondenten benoemt specifiek dat er in ieder geval een gebitscontrole plaatsvindt als de ezel stopt met eten of als er vermagering optreedt en de controle is dus vaak gedrag geïndiceerd (Respondent 1, 2024).

Respondent 3 raadt aan om de ezels voldoende ruwvoer te voeren, zodat ze voldoende kunnen kauwen en daarmee kun je tandartsbezoeken voorkomen. Daarnaast geeft respondent 3 aan dat een goed moment voor een algemene gezondheids- en gebitscheck één keer per jaar tijdens de jaarlijkse vaccinaties kan zijn (Respondent 3, 2024).

Respondent 5 geeft aan dat de tandarts langs komt om de één tot twee jaar, afhankelijk van de staat van het gebit en het advies van de veearts. Bij respondent 5 is controle bij haar oudere ezels vaker nodig dan bij de jongere ezels.

Vacht en huid

De vacht van een ezel is vaak langer en stugger in vergelijking met de vacht van een paard. Een gezonde vachtconditie van een ezel betekent een geleidelijke, gladde en schone vacht (AWIN, 2015; The Donkey Sanctuary, 2016). Ezels produceren niet zoveel vet en hebben daarmee geen waterafstotende vacht, wat betekent dat ezels gevoeliger zijn voor weersomstandigheden zoals regen, sneeuw en wind (Schmidt, 2019; The Donkey Sanctuary, 2016). De vacht hoort schoon te zijn en vrij van kale plekken, dofheid, roos, verwondingen en schilfers (AWIN, 2015; Meijs & Pieterse, 2017; The Donkey Sanctuary, 2016). Tijdens seizoensovergangen verandert ook de vacht van ezels en kan deze er wat onregelmatig uitzien

(AWIN, 2015).

Het borstelen van de vacht draagt bij aan het onderhouden van een goede vachtconditie (Meijs & Pieterse, 2017; Roloff, 2013; The Donkey Sanctuary, 2016), maar de vacht moet niet geborsteld worden als deze nat is, omdat hierdoor vuil of water de huid kan bereiken, en dit kan de kans op huidinfecties vergroten (The Donkey Sanctuary, 2016).

Ook overmatig borstelen is niet aan te raden, omdat het weinige vet wat de ezel in de huid heeft zitten zo kan worden verwijderd en ezels daardoor meer vatbaar zijn voor kou en nattigheid (Witvoet & Woudstra, 2013). In de winter hebben ezels een dikkere vacht dan in de zomer (The Donkey Sanctuary, 2016).

Regenschurft, ook wel Dermatofilose genoemd, ontstaat wanneer de huid en vacht van ezels langdurig nat zijn. Het veroorzaakt korsten met pus in en dofheid van de vacht. Dit komt vooral in de winter voor, waarbij regenschurft vooral voorkomt ter hoogte van de ledematen of de rug (The Donkey Sanctuary, 2016).

Ezels met een lichte huid kunnen in de zomer verbranden. Voor ezels met een gevoeligheid voor de zon, wordt het aangeraden ze in te smeren met zonnebrandcrème of ze te beschermen met een masker van meshstof met afneembare neusflap (The Donkey Sanctuary, 2016).

Vacht en huid – Respondenten

Waar respondenten 6 en 7 veel aan vachtverzorging doen door middel van het borstelen van de ezelvacht, noemt respondent 1 dat haar ezels eigenlijk voldoende hebben aan het schuren tegen bomen en rollen in het zand. Respondent 8 wijst erop dat als het erg nat of koud weer is, ezels beter niet geborsteld kunnen worden, omdat de nattigheid dan juist in de vacht geborsteld wordt, of hun isolerende stoflaag dan weggeborsteld wordt.

“Ik doe natuurlijk heel veel met vooral de jongere cliënten als het gaat om vachtverzorging, omdat ik dat heel belangrijk vind. Dan worden ze met een zachte borstel een beetje geborsteld. Ik laat ze heel goed kroelen met de handen, en als ze in de rui zijn dan doen we het met een wat grovere borstel. En de mensen letten er ook wel op, met de handen voel je ook of er een wondje of iets dergelijks zit”.

Respondent 7

Om te voorkomen dat de ezels langdurig nat zijn of worden blootgesteld aan de zon, hebben alle respondenten een vorm van minstens één schuilstal of inloopstal voor de ezels, waar ze droog kunnen staan en uit de zon. Een aantal respondenten, drie van de tien, noemen dat de bomen in de weide ook beschutting bieden voor de ezels. Bij respondent 1 bieden de bomen meer verkoeling voor de ezels dan de stal. Respondent 2 is juist van mening dat bomen en ezels niet goed samengaan, omdat ezels de bomen kapot maken.

Huidaandoeningen door ongedierte

In de zomer kunnen ezels veel hinder ervaren van ongedierte zoals vliegen en muggen. Deze kunnen voor veel irritatie zorgen, zoals bultjes en bloedvlekken door de vliegenbeten, infecties, zwellingen en de vliegen kunnen eieren in de wondjes leggen (The Donkey Sanctuary, 2016).

Irritatie bij de ezel kan al snel opgemerkt worden aan overmatig zwiepen met de staart, jeuk, stampende voeten en het schudden van het hoofd. Om irritatie door vliegen en muggen te voorkomen, kunnen er verschillende maatregelen genomen worden. Waaronder het plaatsen van vliegen strips buiten het bereik van de ezels, het regelmatig verwijderen van mest in de wei en stal, een schuilplaats in de weide, mestbergen ver weg van de stal plaatsen en

vliegendekens en zomerlakens kunnen bescherming bieden (The Donkey Sanctuary, 2016).

Uit onderzoek blijkt dat een katoenen 'legging' om de ledematen de ezels daarnaast helpt tegen vliegenbeten (González, Bravo-Barriga, Fernández, Frontera & Ruiz-Arrondo, 2022).

"Soms met de hele oude ezels, dan maak ik van oude pyjamabroeken of T-shirts mouwen, om de benen te beschermen, want die worden dan helemaal kaal. En de benen smeer ik in met klei".

Respondent 2

Bepaalde muggen zijn zeer actief bij zonsopgang en zonsondergang, en het is dus ook aan te raden om op deze momenten de ezels op stal te hebben en ezels uit de buurt te houden van rivieren, beekjes, kanalen, ofwel natte gebieden waar veel muggen zijn (The Donkey Sanctuary, 2016).

"Vaak hebben we dan een windje, want dan kan je een beetje zo'n windje creëren in de stal en dan heb je ook geen last van vliegen. En als het dan eenmaal weer wat kouder wordt, dan gaat de hele kudde weer naar buiten".

Respondent 6

Een dorre, droge vacht met losse haren en korsten die jeuken, zou kunnen duiden op luizen en mijten bij de ezel, waarbij de zuigende soort luis zelfs bloedarmoede kan veroorzaken. Luizen en mijten zijn parasieten die op de huid van de ezels leven. Sommige mijten leven ook in hooi en stro en veroorzaken irritatie voornamelijk op het hoofd, de nek en onderbenen (The Donkey Sanctuary, 2016).

Ezels kunnen ook te maken krijgen met teken. Teken zijn parasieten en bijten zich vast in de huid van de ezel (Sgorbini et al., 2018; The Donkey Sanctuary, 2016). Via het bloed geven teken infectieziekten door aan de ezel, waarvan de bekendste de ziekte van Lyme. Teken zijn te vinden in gebieden met lange begroeiing, waardoor het belangrijk is om in vooral de seizoenen buiten de winter ezels regelmatig op teken te controleren, met name wanneer zij in gebieden grazen waar hoog gras staat (The Donkey Sanctuary, 2016).

Een andere voorkomende huidaandoening bij ezels is ringworm. Ringworm wordt veroorzaakt door een schimmel, die te herkennen is aan haaruitval en ringen op de huid. Het is een besmettelijke aandoening, ook voor mensen, de dierenarts moet geraadpleegd worden om verspreiding te voorkomen (The Donkey Sanctuary, 2016).

Huidaandoeningen door ongedierte – Respondenten

Respondent 2 vindt dat vliegendekens voor ezels in de zomer veel te warm zijn, en gebruikt daarom citronella spray om de vliegen uit de buurt van de ezels te houden.

Maagzweren

Het maagzweer syndroom omvat verschillende aandoeningen, die allemaal worden herkend aan zweren op een aantal typische locaties, namelijk op de slokdarm, maag en de twaalfvingerige darm (Sgorbini et al., 2018). Ezels die een dieet krijgen dat bestaat uit krachtvoer bestaande uit een graanbasis en ruwvoer, lopen een groter risico op maagzweren dan ezels die uitsluitend ruwvoer gevoerd krijgen (Smolenaers, 2015). Uit een onderzoek in 2009 (Burden et al.) is gebleken dat de prevalentie van maagzweren dieet afhankelijk is.

Daarnaast is er ook aangetoond dat stress bij ezels ook een effect heeft op het ontstaan van

maagzweren, maar eigenlijk moet er rekening worden gehouden met het feit dat elk dier dat algemeen ziek is, pijn of stress heeft, meer risico loopt op maagzweren (Smolenaers, 2015).

Hoefbevangenheid

Hoefbevangenheid is een ziekte waarbij de bloedsomloop in het onderbeen verstoord raakt. Een verstoorde doorbloeding leidt tot het vasthouden van vocht in de hoeven en het is te herkennen aan een hoof die warm aanvoelt, dufheid van de ezel, maar ook aan een ezel die bijvoorbeeld vaker gaat liggen dan normaal en kortere stappen neemt. Voor de ezel is het erg pijnlijk (The Donkey Sanctuary, 2021).

Niet tijdig behandelen van hoofbevangenheid kan uiteindelijk leiden tot ongeneeslijke kreupelheid, omdat de vochtophoping ervoor zorgt dat het hoefbeen gaat draaien en zakt (Stichting de Ezelsociëteit, z.d. -b; The Donkey Sanctuary, 2021).

Mogelijke oorzaken van hoofbevangenheid zijn toegang tot te veel gras, of granen of ander suikerrijk voer, maar ook onderliggende aandoeningen zoals diabetes type twee of de ziekte van Cushing. Bij de ziekte van Cushing, ook bekend als PPID, is er een verhoging van het hormoon ACTH (Gehlen et al., 2020).

Hoefbevangenheid – Respondenten

Respondenten 2, 3, 5 en 10 hebben in hun kudde met hoofbevangenheid te maken gehad. Twee van deze respondenten, namelijk respondenten 5 en 10, noemen dat de ziekte van Cushing ook is voorgevallen bij één van hun ezels.

Hyperlipemie

Op het moment dat ezels niet meer voldoende eten, leidt een verminderde voedselinname tot de afbraak van vetweefsel (Roloff, 2013; Smolenaers, 2015; The Donkey Sanctuary, 2016). Dit wil zeggen dat er meer energie wordt verbruikt dan verkregen. Uiteindelijk betekent dit dat er een te hoog gehalte cholesterol (vet) in het bloed komt. Grote hoeveelheden vet in het bloed zorgen ervoor dat de werking van de nieren en lever achteruitgaat, en uiteindelijk ook van andere organen (Smolenaers, 2015).

Ernstige gevolgen zijn dan ook orgaanschade en overlijden van de ezel. Ezels die een verhoogd risico lopen op hyperlipemie, zijn onder andere ezels met gebitsproblemen, koliek, wormen of stress, die allen voor verminderde voedselinname zorgen (Smolenaers, 2015).

Hyperlipemie – Respondenten

Een van de respondenten geeft aan dat er sprake is geweest van hyperlipidemie bij een ezel uit de kudde, wat betrekking had op de voeding van de ezel.

Inentingen en ontwormen

Er zijn nog een aantal andere aandoeningen en ziekten die voor komen bij ezels. Voor de preventie van infectieziekten zouden ezels gevaccineerd moeten worden (Europese Commissie, 2020; Roloff, 2013). De belangrijkste vaccinaties zijn voor tetanus en paardengriep, ofwel Influenza. Ezels zijn zeer vatbaar voor tetanus, een ziekte die veroorzaakt wordt door de bacterie *Clostridium tetani*. Deze bacterie wordt vaak aangetroffen in de bodem van de stal (Europese Commissie, 2020).

Influenza verspreidt zich in de lucht en de symptomen die ezels kunnen vertonen, lijken op de symptomen die paarden laten zien bij de paardengriep. Bekende symptomen zijn droge hoest, koorts, vergrote lymfeklieren, afscheiding uit de neus, spierstijfheid en pijn, maar ook abortus kan duiden op het influenzavirus (Câmara et al., 2020).

Naast het vaccineren van ezels, is een ontwormingsprogramma voor ezels onmisbaar. Ontwormen van de ezels is nodig voor de preventie van darmparasieten, die welzijnsproblemen zoals gewichtsverlies, koliek en zelfs sterfgevallen veroorzaken. Vooral veulens, jonge ezels en ezels met een verminderd immuunsysteem zijn er vatbaar voor (Europese Commissie, 2020; Roloff, 2013). Om de ontwikkeling van resistentie tegen wormmiddelen tegen te gaan, wordt er aanbevolen om niet meer dan nodig is, een ontwormingsmiddel te gebruiken bij gezonde volwassen ezels en voorafgaand laboratoriumtests of andere relevante diagnostische activiteiten uit te voeren om de parasitaire belasting vast te stellen (Europese Commissie, 2020). Het verwijderen van mest uit stal en weilanden en het uitvoeren van mestonderzoek kan besmetting voorkomen, bij voorkeur wordt er elke drie maanden een mestonderzoek uitgevoerd, en wanneer dieren naar een nieuwe weide worden verplaatst (Europese commissie, 2020; Roloff, 2013). Ezels die namelijk in weilanden worden gehouden waar de mest niet regelmatig wordt verwijderd, lopen een verhoogd risico op besmetting (Europese Commissie, 2020). Daarnaast is het verstandig om nieuwe dieren op wormen te controleren voordat ze aan de groep worden geïntroduceerd (Burden & Thiemann, 2015).

Inentingen en ontwormen – Respondenten

Vijf van de tien respondenten geven specifiek aan dat hun ezels worden ingeënt, waarbij respondent 2 naast de vaccinaties voor tetanus en influenza de ezels ook vaccineert tegen rabiës, ofwel hondsdoelheid.

Volgens respondent 3 is het aan te raden om mestonderzoek te doen, en met het goed schoonhouden van het weiland kan al veel worden voorkomen qua wormproblemen. Respondent 6 en respondent 8 maken ook gebruik van mestonderzoek, waar respondent 6 dit om de zoveel maanden uitvoert, laat respondent 8 dit twee keer per jaar doen. Aan de hand hiervan worden de ezels ontwormd.

Respondent 1 ontwormd de ezels standaard eens in het jaar, en respondent 2 doet dit twee keer per jaar, preventief.

Gedrag en interactie

In deze paragraaf staat het gedrag en de interactie van de ezel centraal. Er wordt allereerst gekeken naar de anatomie van de ezel in verhouding tot activiteiten van de ezel. Er wordt daarnaast besproken welk gedrag ezels vertonen in comfortgedrag, sociaal gedrag en natuurlijk gedrag en welke behoeftes voor ezels belangrijk zijn. Verder wordt er duidelijk hoe en waarvoor ezels hun zintuigen gebruiken en hoe pijn, stress en ongemak te herkennen is bij ezels.

Anatomie

Niet alle paardachtigen hebben dezelfde anatomie. Ezels zijn minder rond en minder breed gebouwd dan paarden, maar juist wat rechter en hoekiger en hebben een smalle rug (Burden & Thiemann, 2015; Witvoet & Woudstra, 2013). Een gezonde volwassen ezel kan ongeveer een persoon van 70 kilogram dragen als de ezel zich op een vlakke ondergrond bevindt (Witvoet & Woudstra, 2013).

Aangezien ezels meer rechtopstaande schouders hebben ten opzichte van de hals, zit de schoft van de ezel dicht bij de hals en meer boven de schouders, wat betekent dat een zadel voor paarden niet geschikt is voor ezels (Europese Commissie, 2020; Witvoet & Woudstra, 2013). Deze moet met zorg worden aangeschaft, maar ook altijd voor gebruik worden gecontroleerd (Europese Commissie, 2020). De gemiddelde schofthoogte van een ezel is ongeveer 1,10 meter (Witvoet & Woudstra, 2013).

Comfortgedrag en behoeftes

Als comfortgedrag vertonen ezels verschillende gedragingen. Onder comfortgedrag valt het gedrag dat wordt vertoond voor verschillende doeleinden, zoals een reactie op jeuk, het weggagen van insecten om de vacht te beschermen, maar ook voor sociale doeleinden vertonen ezels comfortgedrag. Denk aan krabben met een been, wrijven tegen een voorwerp, ezels die onderling tegen elkaar wrijven en elkaar verzorgen, wat 'grooming' wordt genoemd, rollen in zand of modder, het schudden van het lichaam of hoofd en het knabbelen met de tanden (Europese Commissie, 2020).

Onder natuurlijk omstandigheden, en voornamelijk in het wild, besteden ezels hun meeste tijd aan het zoeken naar voedsel en ze zijn bereid hier grote afstanden voor te leggen, normaal is hierbij 20 km in 24 uur tijd (Europese Commissie, 2020). Ezels hebben dus baat bij beweging en het is belangrijk dat ze hiervoor ook de ruimte hebben.

"Het voer ligt dus niet uit elkaar, want ze hebben één plek waar de baal staat, maar in de zomer is het natuurlijk zo dat ze veel bewegen, want dan gaan ze van plek naar plek natuurlijk. Dan kunnen ze overal wel grazen : Ze hebben wel heel erg hun routes, de ezels. Dus ze hebben echt wel paadjes en routes waar ze veel langs gaan. En daar gaan ze dan rollen. En daar gaan ze schuren".

Respondent 1

Ezels vertonen, anders dan bij paarden, sneller vechtgedrag en een beperkte vlucht respons. Bij een conflict of onverwachte situatie reageren ezels kalmer en bedachtzamer op de situatie, wanneer zij deze niet meteen vertrouwen. Ezels zullen eerder vechten of bevriezen dan vluchten (Europese Commissie, 2020). Ze blijven dan staan en beoordelen de situatie of deze het waard is om te vluchten of niet (Witvoet & Woudstra, 2013).

Sociaal gedrag en interactie

Ezels zijn kuddedieren en houden er niet van om alleen te zijn.

De communicatie tussen ezels gaat door middel van het gebruik van hun staart, oren, geluiden en verschillende lichaamshoudingen. (LIDG, z.d. -a). Ezels begroeten elkaar door elkaar mond op mond te benaderen en zachtjes hun adem in elkaars neusgaten te blazen. Niet te verwarren met snuiven, maar het is een eenvoudige uitademing. Als een ezel een persoon benadert, dan is een normale begroeting van de ezel het zachtjes naar voren strekken van de kop met getuile lippen. Hier kan de persoon op reageren met het zachtjes blazen in de neusgaten en de ezel zal vervolgens hierop reageren met een lange uitademing (Schmidt, 2019).

Ezels worden gezien als tolerant naar mensen toe in vergelijking met paarden en muilezels (McLean et al., 2019). Als je een ezel wilt belonen, kun je een ezel het beste strelen of zachtjes krabben. Kloppen als beloning ziet een ezel sneller als spelen of vechten met soortgenoten, en dan kan de ezel reageren door te schoppen of te bijten (Schmidt, 2019).

Ezels kunnen angstig reageren, vooral als ze niet gewend zijn aan menselijk contact, wat kan resulteren in terughoudendheid. Wanneer ezels alleen gewend zijn aan interactie met mensen in stressvolle of pijnlijke situaties, zoals tijdens dierenartsbezoeken of hoofverzorging, kunnen ze gevaarlijke reacties vertonen (Europese Commissie, 2020).

Ezels moeten soortspecifiek gedrag kunnen uiten. Dit bestaat voornamelijk uit rollen en grazen. Daarnaast is het belangrijk dat ze met soortgenoten kunnen spelen en socialiseren. Dit helpt de ezel bij het vaststellen van de sociale hiërarchie en de ontwikkeling van verschillende strategieën, zoals het leren vechten (McLean et al., 2019). Als het gaat om contact met soortgenoten, hebben ezels vaste levenspartners. Deze mogen niet zomaar gescheiden worden van elkaar, want dit kan leiden tot veel stress. De ezels moeten elkaar kunnen blijven zien, horen of ruiken. Mocht er een levenspartner overlijden, dan is het belangrijk dat de ezel de tijd krijgt om afscheid te nemen van het lichaam (Europese Commissie, 2020; Meijs & Pieterse, 2017).

Geluiden die ezels maken, vallen ook onder sociaal gedrag. Het voornaamste geluid wat ezels maken, is balken. Een ezel balkt om de andere ezels in de omgeving te laten weten dat er een ezel in de buurt is en om de groep bij elkaar te houden. Daarnaast wordt het balken ook gebruikt om aan te geven welke status de ezel heeft binnen de groep. Tamme ezels balken voornamelijk om de eerstgenoemde reden. Een ezel die alleen gehouden wordt, zal veel gaan balken, omdat deze dan op zoek is naar andere ezels, ofwel gezelschap (Stichting De Ezelsociëteit, z.d. -a).

Sociaal gedrag en interactie – Respondenten

Bij alle respondenten staan de ezels altijd allemaal bij elkaar en is er dus altijd de mogelijkheid voor ezels tot sociaal contact, waarbij respondent 2 de oudere ezels wel eens scheidt van de jongere ezels, omdat deze soms te ruig kunnen zijn of aan het spelen zijn.

Er is bij acht van de tien respondenten duidelijk sprake van een duidelijke hiërarchie binnen de kudde. Alle ezels vervullen een eigen rol, van stabiele factor, tot de strenge moeder.

“Zij is natuurlijk heel groot en zij kan niet groomen met die twee kleintjes. Zij pakt dus nu wel Charly en Flip, en Sylvester als maatje om te groomen. Ik dacht, hé, wat mooi dat dat dus nu ontstaat, want jij kan nog maar weer ergens een ezel vandaan gaan trekken, maar dat geeft nog meer onrust. Dus ik zie nu die kudde ook echt veel meer kudde worden”.

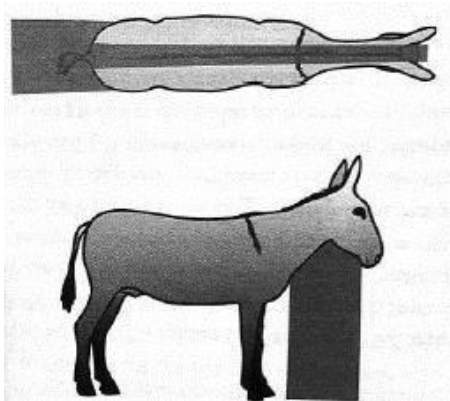
Respondent 5

Zintuiglijk gedrag

De omgeving verkent de ezel met zijn reuk, zicht, gehoor, smaak en tastzin (Roloff, 2013; Schmidt, 2019). Ezels worden beperkte vluchtdieren genoemd, omdat ze niet halsoverkop rennen als er gevaar dreigt binnen de omgeving, maar eerst de situatie beoordelen en overwegen of vluchten de beste optie is gezien het gevaar. Het zijn echter wel vluchtdieren, en net als bij alle andere vluchtdieren hebben ezels ogen aan de zijkant van hun hoofd en zien zij beweging over lange afstanden en overal om zich heen (Europese Commissie, 2020; Schmidt, 2019). Ze hebben even de tijd nodig om dingen die ze waarnemen op basis van hun ervaringen te kunnen classificeren en ze als gevaarlijk of veilig te interpreteren. Als een ezel bijvoorbeeld uit een dicht bos komt en vervolgens de open ruimte, zoals een weide, in komt, zal hij in vele gevallen stoppen, omdat hij in de verte zoveel kan zien, maar ook de overgang tussen licht en donker is voor een ezel even wennen (Schmidt, 2019; Witvoet & Woudstra, 2013).

Ezels hebben vanwege hun binoculaire zicht een beperkt gezichtsveld. Dit houdt in dat ze een aantal blinde vlekken hebben waar ze niets kunnen zien: vlak voor en achter zich, en vlak onder en boven zich (Europese Commissie, 2020; Witvoet & Woudstra, 2013). In figuur 3 staan de blinde vlekken van de ezel weergegeven.

FIGUUR 3: BLINDE VLEKKEN VAN EEN EZEL

Overgenomen uit *The Donkey Companion* (p. 92) door S. Weaver, 2008, Storey Publishing. 2008, S. Weaver.

De lange oren van de ezel zijn ook heel zinvol. Op het moment dat het zicht wordt belemmerd of als het donker is, dan concentreert de ezel zich op wat hij hoort, waarbij het gehoor ook dient als een vroegtijdig waarschuwingssysteem voor de ezel. De oren kunnen onafhankelijk van elkaar draaien en zo gericht geluiden opvangen (Europese Commissie, 2020; Roloff, 2013; Schmidt, 2019).

De reukzin van ezels is van belang bij het zoeken naar partners en voedsel (Schmidt, 2019). Om een geur beter waar te kunnen nemen, flemen ezels. Hierbij strekken zij hun kop omhoog en trekken ze hun bovenlip op (Schmidt, 2019; Europese Commissie, 2020).

Ezels zijn kieskeurig bij het eten en gebruiken hun lippen om het voedsel te voelen. Ezels kunnen anatomisch gezien niet spugen of braken, daarom wordt het eten van tevoren eerst goed onderzocht door de ezel. (Schmidt, 2019).

Gedrag bij stress, ongemak en pijn

Wanneer een ezel pijn heeft, zal hij dit niet snel laten merken (Europese Commissie, 2020; Sobrero et al., 2024). Een ezel die er stoïcijns en misschien sloom uit ziet, kan wijzen op een

ezel die pijn heeft (Europese Commissie, 2020). Omdat de ezel geen duidelijke signalen van pijn laat zien en deze moeilijk waar te nemen en in te schatten zijn, is het belangrijk dat subtiele gedragsveranderingen snel worden herkend (Europese Commissie, 2020; Sobrero et al., 2024). Als ezels stress hebben, kunnen ze eerder agressief gedrag vertonen (Meijs & Pieterse, 2017). Gedragsverandering bij de ezel kan gezien worden door te leren hun gezicht af te lezen. Denk hierbij aan de positie van de oren, het samentrekken van de ogen, gespannen kauwspieren, gespannen mond, gespannen neusgaten en het afvlakken van de lippen (McLean et al., 2019; Roloff, 2013). Ook is het belangrijk om te letten op andere gedragingen, bijvoorbeeld: ligt de ezel langer dan normaal, eet hij minder, beweegt hij minder, zweet hij meer, reageert hij minder op geluiden? (McLean et al., 2019).

Ezels zijn gewoontedieren, en veranderingen in hun routine kunnen in sommige gevallen abnormaal gedrag veroorzaken (McLean et al., 2019). Een vorm van abnormaal gedrag zijn bijvoorbeeld repetitieve gedragingen, bekend als stereotiep gedrag. Vaak is het vertonen van stereotiep gedrag voor de ezel een manier om met stress om te gaan en kan het een kalmerend effect hebben op het dier. Stereotiep gedrag wordt echter over het algemeen gezien als een indicatie van verminderd welzijn bij ezels. De gedragingen kunnen namelijk zijn ontstaan als reactie op eerdere ervaringen die stress bij de ezel hebben veroorzaakt. Voorbeelden van stereotiepe gedragingen zijn onder andere weven, luchtzuigen en kribbebijten (Meijs & Pieterse, 2017).

Gedrag bij stress, ongemak en pijn – Respondenten

Eén van de respondenten benoemt dat pijn en stress bij de ezel onder andere herkend kan worden aan gedrag zoals afzonderen van de groep of lusteloosheid. Bij respondent 6, 7 laten de ezels tekenen van stress zien als er bijvoorbeeld een vreemd of ander dier of voertuig in de buurt is.

“Dan zie je ze ook met z'n vieren echt bij elkaar gaan staan als een frontje. Ze zoeken elkaar op en beschermen elkaar, dus dan merk je wel dat er stress is. Dan staan ze echt met die neusgaten groot en die oren helemaal rechtop, dan zijn ze echt in paraatheid”.

Respondent 4

Respondent 1 herkent dit ook, maar ziet dit meer als opwindingsstress, de stress die ezels hebben als er iets onbekends of nieuws gebeurt.

Stress bij de ezels van de respondenten, komt bij vijf van de tien respondenten specifiek voor wanneer de hoefsmid of dierenarts langskomt. Het signaal van stress wat de ezel daarbij kan laten zien, is volgens respondent 4 eenmalige dunne ontlasting.

Respondent 5 wijst erop dat het samenvoegen van de hele kudde ezels ook veel stress kan geven, omdat het gewoontedieren zijn en zij graag willen dat het blijft zoals het is.

Probleemgedrag, zoals agressie, kan volgens respondent 3 ontstaan wanneer ezels geen toegang hebben tot verrijking. Er kan dan spanning in de kudde komen, en er kan onder andere voernijd ontstaan. Voernijd is stress gerelateerd, maar respondent 3 geeft aan dat ezels bereid zijn om de confrontatie aan te gaan en zich snel verdedigen, waardoor ze vaker minder stress zullen laten zien bij gedrag als voernijd. Respondent 1 herkent dit gedrag aan het vele baken van de ezels rond etenstijd. Het happen naar handen of kleding duidt mogelijk ook op probleemgedrag volgens respondent 8.

Welzijn ezel met betrekking op de interventie

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan het welzijn van de ezel tijdens een interventie. Bij het overwegen van het inzetten van ezels in de zorg, is het van groot belang om te evalueren of de individuele ezel de juiste eigenschappen bezit voor deze rol. Sommige kenmerken kunnen zowel direct als indirect van invloed zijn op het welzijn van de ezel. Daarom is het noodzakelijk om zorgvuldig te selecteren en te kijken naar zowel de fysieke als de mentale kenmerken van de ezel. Het naleven van specifieke richtlijnen is cruciaal om het risico op mogelijke negatieve effecten op het welzijn van de ezel tot een minimum te beperken.

Kenmerken ezel

De kenmerken van de ezel zijn onderverdeeld in fysieke- en mentale kenmerken. De fysieke kenmerken zijn onderverdeeld in leeftijd, geslacht, ras en dracht. De mentale kenmerken bestaan uit het karakter van de ezel en de training.

Fysieke kenmerken

Leeftijd

Onderzoek van Diaz et al. (2021) toonde aan dat meegaandheid een positieve correlatie vertoont met leeftijd: oudere ezels bleken meer meegaand te zijn. Ezels neigen in de loop van hun leven naar meer meegaandheid, wat zich vertaalt naar een gemakkelijker te hanteren en kalmer karakter (Diaz et al., 2021).

“Maar oude ezels op leeftijd zijn trouwens de beste, het is het beste materiaal om mee te werken. Als ze een beetje levenservaring hebben, is het makkelijker om met dit soort ezels te werken dan jonge ezels. Jonge ezels kunnen nog ondeugend zijn. Een ezel op leeftijd lijkt het leven al te begrijpen”.

Respondent 2

Het is cruciaal voor het welzijn van een ezel dat deze bijna volledig volgroeid is, minstens vier jaar, voordat het dier wordt ingezet voor activiteiten zoals rijden of mennen, waarbij het fysiek belast wordt (The Donkey Sanctuary, 2016). Zodra de ezel een leeftijd van 10 heeft bereikt, is hij volwassen en mentaal zeer stabiel (Schmidt, 2019). De bovengrens voor het gebruik van een ezel in fysiek veeleisend werk is variabel en hangt sterk af van de gezondheid en het ras van de ezel. Over het algemeen is het belangrijk om de fysieke toestand van een ezel goed te monitoren zodra deze de leeftijd van twintig jaar bereikt heeft. Het wordt sterk afgeraden om een ezel die ouder is dan 25 jaar nog in te zetten voor fysiek werk (The Donkey Sanctuary, 2016).

Leeftijd – Respondenten

Respondenten 1, 3 & 4 vinden dat de ezel eerst volwassen moet zijn voordat deze ingezet mag worden. Wel mag hij als veulen al meekijken met de inzetten, om zo alvast te kunnen wennen en leren. Verder geeft respondent 8 aan dat wat jongere ezels kneedbaarder zijn in gedrag. Bij de aanschaf van een nieuwe ezel wordt er dus een niet te oude ezel, rond de 4 jaar, aangeschaft en wordt er gekeken naar wat goed in de kudde past. Respondent 5 zal daarentegen een oudere ezel aanschaffen, vanaf een jaar of 7. Zo zijn ze al wat volwassener en hebben ze geen last meer van de puberteit. Respondent 1 vindt ook dat het gedrag van de ezel in de eerste paar jaren nog erg kan veranderen.

Geslacht

Het gedrag van ezels, vooral hengsten, is sterk instinctief. In de aanwezigheid van een merrie kunnen hengsten zeer onvoorspelbaar en zelfs gevaarlijk worden, met het potentieel om personen of andere dieren te bijten en niet meer los te laten (Schmidt, 2019). Ruinen worden

vaak gekozen als gezelschapsdier vanwege hun kalme, meegaande, nieuwsgierige en voorspelbare gedrag (The Donkey Sanctuary, 2023). Dit gedrag kan echter variëren, afhankelijk van de leeftijd waarop ze zijn gecastreerd, vanwege aangeleerd gedrag vóór de castratie. Er wordt aangeraden om een ezelhengst te castreren tussen de leeftijd van zes en achttien maanden (The Donkey Sanctuary, 2023).

De impact op het gedrag is groter wanneer de castratie op jongere leeftijd plaatsvindt; oudere dieren die gecastreerd worden, vertonen meer kans op territoriaal of agressief gedrag (The Donkey Sanctuary, 2023).

In het algemeen tonen mannelijke ezels hogere niveaus van speelsheid, alertheid en nieuwsgierigheid vergeleken met merries. Onderzoekers hebben ook opgemerkt dat mannelijke ezels vaker bijten en de voorkeur geven aan verdediging met hun voorbenen (Regan et al., 2014; The Donkey Sanctuary 2023). Ook is naar voren gekomen dat mannelijke ezels over het algemeen hoger scoorden op extraversie, terwijl zowel hengsten als jonge ezels hoger scoorden op speelsheid dan merries (Diaz et al., 2021).

Ezel merries komen het hele jaar door elke 4 weken in de ros, wat betekent dat ze gemakkelijk afgeleid kunnen worden door hengsten en ruinen. Gedurende deze periode, die ongeveer een week duurt, kunnen merries humeurig en lastig zijn (Schmidt, 2019).

Volwassen merries gebruiken dreigingen met hun voorbenen meestal alleen tegen hun veulens voor opvoedkundige doeleinden, of tegen mannetjes in de context van voortplantingsgedrag. Hoewel het draaien van de achterhand voornamelijk wordt gezien bij volwassen hengsten, is schoppen het meest voorkomende gedrag bij volwassen vrouwtjes. De ontvanger kan het veulen zijn, maar in meer dan 50% van de gevallen is de ontvanger een volwassen ezel (Lekkerkerker, 2013).

Over het algemeen worden niet-gecastreerde ezelhengsten niet beschouwd als geschikte huis- of zorgdieren, terwijl ruinen en merries als meer geschikt worden gezien (The Donkey Sanctuary, 2023).

Geslacht – Respondenten

Alle respondenten zijn het ermee eens dat een hengst niet geschikt is voor in de zorg. Respondent 2 geeft aan dat merries die hengstig zijn, lastig zijn om in te zetten.

Ras

Er zijn verschillende ezelrassen die ingezet kunnen worden in de zorg. Een aantal voorbeelden zijn: de Poitou ezel, de Provençaalse ezel en miniatuur ezels (Schmidt, 2019). Bij de verschillende rassen van de ezels, zijn er een aantal dingen met het oog op het welzijn van de ezel waar op gelet moet worden. Bonte ezels zijn visueel erg opvallend, wat een leuke toevoeging kan zijn voor een sessie. De ongepigmenteerde lichaamsdelen kunnen gevoelig of vatbaarder zijn voor ziektes. Hier moet dus wel aan gedacht worden wanneer de keuze wordt gemaakt om een bonte ezel aan te schaffen of in te zetten (Schmidt, 2019).

Daarnaast krijgen de kleine ezels vaak op jonge leeftijd last van artrose, tandproblemen en obesitas. Bij de grotere rassen is er vaak sprake van een lichaam dat uit verhouding is. Ze kunnen problemen krijgen met hun gewrichten, pezen en botten. Dit maakt dat grote ezels een groter risico hebben op lichamelijke problemen dan een goedgebouwde, gemiddelde ezel van ongeveer 120 centimeter (Schmidt, 2019).

Ras – Respondenten

De respondenten hebben hun ezels niet op ras geselecteerd. Wel geeft respondent 2 aan dat het in sommige gevallen fijn is om te kunnen kiezen, bijvoorbeeld om een wat kleinere of juist een grotere ezel in te kunnen zetten. Respondent 7 beaamt dit, er is ook bewust gekozen om één wat grotere ezel aan te schaffen. Twee respondenten hebben een Poitou ezel. En één respondent heeft een ezelas uit Noord-Portugal. Verder zijn er geen specifieke rassen.

Dracht

Het spenen van ezels gebeurt meestal tussen de 7 en 12 maanden. Bij wilde paarden is de gemiddelde speenleeftijd 8-9 maanden, ezelveulens lijken vaak wat langer bij hun moeder te blijven dan paarden veulens. Het kan gebeuren dat, als er geen nieuw veulen wordt geboren, het veulen langer dan een jaar bij de merrie blijft drinken. Onder gedomesticeerde omstandigheden worden ezels en hun veulens niet altijd gescheiden, waardoor de moeder-kind relatie kan blijven bestaan. Dit resulteert in hechte banden en gedragingen die typisch zijn voor een merrie en haar pasgeboren veulen (De Graaf-Roelfsema et al., z.d.).

De ezelin moet minstens één maand voor het werpen in de omgeving zijn waar dat zal gebeuren, zodat ze tijd heeft om colostrale antilichamen te produceren die specifiek zijn voor die omgeving (Europese Commissie, 2020; The Donkey Sanctuary, 2016).

Het spenen kan zowel voor de ezelin als het veulen een stressvolle ervaring zijn en moet daarom geleidelijk gebeuren. Het is ideaal om het spenen niet te laten plaatsvinden voordat het veulen minstens zes maanden oud is. Een gespeend jong veulen wordt het liefst in groepen gehouden met andere jonge ezels of minstens één volwassen ezel (Europese Commissie, 2020).

In het wild zal de moeder op een bepaald moment het veulen verstoten. Aangezien dieren in Nederland vaak samen worden gehouden op een beperkte ruimte, is het verstandig om de signalen te observeren en de dieren tijdig van elkaar te scheiden (Meijs & Pieterse, 2017).

Dracht – Respondenten

Respondent 4 laat een drachtige ezel zelf bepalen of ze mee wil doen aan een interventie of niet. Hiernaast wordt er wel rekening gehouden met fysieke opdrachten. Deze worden niet gedaan tijdens de dracht. Respondent 9 geeft aan dat de ezel tot halverwege de dracht ingezet kan worden en daarna op rust gezet moet worden.

Mentale kenmerken

Karakter

Natuurlijke reacties bij ezels onthullen een uniek gedragsrepertoire dat nauw verbonden is met hun overlevingsstrategieën. Een ezel zal eerder pauzeren om mogelijke gevaren te evalueren en zich voor te bereiden op verdediging, een gedrag dat wordt aangewakkerd door een geavanceerd verdedigingsmechanisme (Lekkerkerker, 2013).

“Ezels zijn meesters in het verbergen van pijn en stress. Ze gaan al bijna sterven voor ze pijn laten zien. Daarom is het heel moeilijk dit te herkennen. Vertrouwen op de eigenaar die op tijd zegt dat er iets niet klopt, hartslag vertelt vaak ook veel en ademhaling kan ook veel betekenen. Ezels die te mager zijn, klopt meestal ook niet dus dan bloed afname en kijken wat er speelt”.

Respondent 9

Het vermogen van ezels om pijn te ervaren wordt vaak verkeerd begrepen vanwege hun stoïcijnse reactie. Ze vertonen geen uitgesproken tekenen van pijn zoals andere dieren (Lekkerkerker, 2013; The Donkey Sanctuary, 2016). Deze misvattingen kunnen leiden tot verkeerde interpretaties van hun emotionele toestand en onjuiste veterinaire diagnoses (Europese Commissie, 2020). Het is daarom van essentieel belang om alert te zijn op kleine gedragsveranderingen, omdat deze kunnen wijzen op een ernstig onderliggend probleem (Lekkerkerker, 2013).

“Dus dat maakt het ook heel fijn om met ze te werken. Inderdaad, ze denken veel na. En daarom merkte ik nou ook aan het eind van dit traject, dat ze wat moe waren. Dus ze overdenken de situatie en, nou ja, ze zeggen dat ezels niet denken, maar ze zijn natuurlijk wel aan het processen”.

Respondent 2

Ondanks hun veerkrachtige aard, vertonen ezels verschillende coping stijlen, variërend van hypo- reactief tot hyperreactief gedrag (Navas et al., 2017). De snelheid waarmee een stimulus nadert, beïnvloedt de reactietijd van een ezel, waarbij een langzame benadering hen meer tijd geeft om het gevaar te verwerken (Gonzalez-De Cara et al., 2017).

Ezels zijn bijzonder gevoelig voor visuele en tactiele prikkels, wat van invloed kan zijn op hun reactie op verschillende situaties (Gonzalez-De Cara et al., 2017). Ze hebben een breed scala aan gedragingen die hen in staat stellen zich aan te passen aan verschillende omgevingen en sociale structuren (Burden & Thiemann, 2015; Europese Commissie, 2020).

Bovendien zijn ezels buitengewoon nuchter en tonen ze zelden plotselinge nervositeit. Ze zijn gespecialiseerd in het interpreteren van visuele signalen en zijn zeer gevoelig voor menselijke lichaamstaal (Schmidt, 2019).

Deze eigenschappen maken hen waardevolle partners in zorgsituaties, waar ze hun voorzichtige, nieuwsgierige, kalme en geduldige aard laten zien, en vaak een speciale genegenheid tonen voor kinderen (Schmidt, 2019).

Ezels hebben een unieke manier van communiceren, waarbij ze meer met hun hersenen werken dan met kracht. Dit maakt interacties met hen veilig en voorspelbaar. Ze kunnen snel de emotionele toestand van mensen oppikken en reageren daarop, bijvoorbeeld door weg te lopen als iemand van streek is. Ook tonen ze soms weerstand tegen het voldoen aan prestatie-eisen, wat kan worden toegeschreven aan hun scherpzinnigheid in het detecteren van de emotionele toestand van anderen en hun eigen gevoeligheid voor stress (Roloff, 2013).

Deskundigen hebben vastgesteld dat de manier waarop ezels omgaan met stress en externe prikkels goed te observeren is aan de hand van hun lichaamstaal. Uit onderzoek van Navas González et al. (2018) is gebleken dat ezels variëren in hun reactie op stimuli, waarbij sommige ezels hyperreactief zijn en anderen hyporeactief. Voor activiteiten waarbij mens-dier interactie betrokken is, suggereren experts dat hypo reactieve ezels beter geschikt zijn dan hyperreactieve ezels. Dit komt doordat hyperreactieve ezels vaak schrikkerig en onvoorspelbaar reageren op externe prikkels, wat zowel de veiligheid van mensen als het welzijn van de ezel zelf in gevaar kan brengen. Daarentegen tonen hypo reactieve ezels doorgaans een minder intense reactie op externe prikkels, wat gunstig is voor zowel de fysieke veiligheid van de mens als het welzijn van het dier.

Karakter – Respondenten

Ezels geven zeer subtiele stresssignalen af, wat volgens respondent 3 nauwlettende observatie vereist. Pijn wordt bij ezels vaak pas in een laat stadium herkend, aldus respondenten 1 en 9. Respondent 10 merkt op dat pijn bij ezels zichtbaar kan zijn door tekenen van lusteloosheid en afzondering.

Het karakter van de ezel speelt een cruciale rol bij de geschiktheid van de ezel in de zorg. Belangrijke aspecten zijn of de ezel goed in de kudde past, zoals respondent 8 benadrukt, en of hij zachtmoedig en mensgericht is, volgens respondenten 2, 6 en 10. Daarnaast hechten respondenten 3 en 4 veel waarde aan de rust die zowel de kudde als de individuele ezel uitstraalt.

Training

Ezels zijn opmerkelijke dieren vanwege hun rustige en geduldige aard. Ze vertonen zelden reacties op vreemde geluiden of bewegingen, waardoor ze ideaal zijn voor interacties met mensen. Hun gediensigheid, kalmte en traagheid maken hen bijzonder geschikt voor omgevingen met meer prikkels, waar ze nauwelijks reageren op ongewone bewegingen (Lekkerkerker, 2013).

Ezels hebben van jongs af aan regelmatig en rustige interacties nodig om zelfvertrouwen op te bouwen en gemotiveerd te worden om nieuwe dingen te leren. Het is belangrijk om hen geleidelijk en voorzichtig kennis te laten maken met zaken die hen kunnen afschrikken, om ongelukken te voorkomen. Dit omvat het aanleren van basisvaardigheden zoals het geleid worden met een hoofdstel, het aanraken van het hele lichaam en het optillen van de voeten voor het trimmen van de hoeven (Europese Commissie, 2020; The Donkey Sanctuary, 2016). Volgens Schmidt (2019), is het minimum een basistraining waarin mens en dier harmonieus met elkaar om kunnen gaan. Hieronder vallen de volgende aspecten: de ezel moet stil kunnen staan aan een halster, de ezel moet over zijn hele lichaam geaaid en geborsteld kunnen worden, de ezel moet alle vier zijn hoeven goed kunnen geven, de ezel moet aan een halster goed van A naar B geleid kunnen worden en de ezel moet een armlengte afstand van de mensen kunnen houden. Hiernaast is het belangrijk dat de ezel niet van streek raakt van een ongebruikelijke lichaamstaal en geluiden en niet onbedoelde (respectloze) aanrakingen accepteert.

Bij het trainen van ezels worden vaak methoden gebruikt zoals negatieve en positieve bekrachtiging. De meest effectieve resultaten worden echter bereikt met positieve of gecombineerde bekrachtiging. Bij positieve bekrachtiging ontvangt de ezel direct een beloning, zoals voer, wanneer hij gewenst gedrag vertoont. Shaping, waarbij het gewenste gedrag in kleine, haalbare stappen wordt opgedeeld, kan worden gebruikt om complexer gedrag aan te leren (Europese Commissie, 2020).

Het is van cruciaal belang om ongepaste trainingsmethoden te vermijden, aangezien deze het welzijn van de ezel kunnen schaden en zelfs agressief of conflictgedrag kunnen veroorzaken. Dit kan de veiligheid van zowel de ezel als degenen die met hem omgaan in gevaar brengen. Een kalme en zelfverzekerde ezel kan echter een gunstige invloed hebben wanneer een ezel moet wennen aan nieuwe situaties, zoals het laden voor transport of het introduceren van nieuwe objecten (Europese Commissie, 2020).

Training – Respondenten

Respondenten 3 en 4 adviseren om het trainen met eten zo veel mogelijk te vermijden, omdat ezels hierdoor opdringerig en vervelend kunnen worden. Volgens respondenten 8 en 10 is een goede opvoeding van de ezel cruciaal. Socialisatie is daarbij het belangrijkste aspect, benadrukken respondenten 2 en 9.

Alle respondenten hechten veel waarde aan veiligheid. Ze vinden dat ezels die in de zorg worden ingezet geen agressief gedrag mogen vertonen. Daarnaast vinden respondent 3 en 6 het verstandig om ezels halstermak te maken voor bepaalde oefeningen waarbij ze vast moeten staan of mee gaan wandelen.

“Ezels leren door ervaring en kopiëren gedrag van andere ezels, bijvoorbeeld een wandeling”.

Respondent 10

Richtlijnen interventie

Het welzijn van het dier moet tijdens een interventie voortdurend nauwlettend in de gaten gehouden worden (Roloff, 2013; Wohlfarth & Olbrich, 2014). Gezondheid, veerkracht en een goede fysieke conditie zijn essentiële basisvoorwaarden voor het inzetten van de ezel in de zorg. Alleen een ontspannen, aandachtig en op mensen gericht dier mag ingezet worden. Bij het inzetten van ezels is het herkennen van individuele stresssignalen en overbelasting van het grootste belang om het welzijn van het dier in een interventie te behouden (Roloff, 2013).

Omgeving en contact met soortgenoten

Wanneer de ezel verplaatst moet worden moet dit op een adequate manier worden gedaan (Wohlfarth & Olbrich, 2014).

Er moet water en voer aanwezig zijn en een slaap- en rustplaats evenals een terugtrekkingsmogelijkheid moeten aanwezig zijn tijdens een interventie met het dier. De ezel heeft direct bescherming nodig wanneer het hulp of aanmoediging nodig heeft, wanneer het teruggehouden moet worden of wanneer een interactie moet worden beëindigd (Wohlfarth & Olbrich, 2014).

Bij een sessie met ezels in de zorg in een stal, moet de stal ruim zijn, zodat mens en ezel voldoende ruimte hebben en uit elkaar kunnen blijven. Als er iets verplaatst moet worden, is het belangrijk dat ook daar genoeg ruimte voor is. De stal is vooral handig bij slecht weer, zoals regen, en een ezel zal zich dan ook prettiger voelen daar waar het droog is (Schmidt, 2019).

Er zijn verschillende situaties in de omgeving die de ezel als stressvol en als overbelastend kan ervaren. Allereerst kunnen te veel prikkels zoals lawaai, geuren en aanrakingen stress veroorzaken. Evenals ongeschikte ondergronden (gladheid, oneffenheden), stressvolle klimaten (vochtig, nat, stoffig), ongecontroleerde handelingen (schreeuwen, plotselinge bewegingen, aanraken gevoelige lichaamsdelen) en onbekende voorwerpen zoals rolstoelen en rollators. Ongeschikte zadels, riemen en kussentjes kunnen ook voor stress en ongemak zorgen tijdens een interventie (Roloff, 2013).

Het is belangrijk dat de ezel de tijd en de kans krijgt om zich aan te passen aan de omgeving waarin de interventie plaatsvindt. Reukprikkel, optische factoren en geluiden kunnen ezels sterk beïnvloeden (Roloff, 2013).

Het is dan ook een must om als begeleider of eigenaar van het dier, voorafgaand aan de interventie, de toestand van de ezel in relatie tot zijn dagelijkse toestand en de betreffende omgeving zorgvuldig te beoordelen (Roloff, 2013).

Het kan veel stress bij de ezel opleveren mocht de ezel voor een sessie gescheiden worden van de levenspartner, evenals het langdurig gescheiden houden van de ezel van de rest van zijn soortgenoten (Meijs & Pieterse, 2017; Roloff, 2013).

Omgeving en contact met soortgenoten – Respondenten

Bij in ieder geval vier respondenten hebben ezels geen toegang tot eten tijdens een interventie. Respondenten 6 en 7 geven ezels alleen iets te eten tijdens een activiteit als het deel uitmaakt van de activiteit, of om de ezel wat afleiding te geven, bijvoorbeeld wanneer er iemand op de ezel gaat liggen tijdens de interventie. Respondent 2 benoemt dat na een bepaalde tijdsduur de ezel signalen af kan geven om aan te geven dat deze wil eten of foerageren. In dat geval wordt bij respondent 2 de ezel bij de activiteit weggehaald.

Respondenten 4, 7 en 8, 9 werken vrijwel altijd in de wei met hun ezels, waar voldoende ruimte is en de mogelijkheid is voor de ezels om weg te kunnen lopen van de interventie. Respondenten 2 en 6 werken daarentegen liever binnen in de bak met hun ezels. Ezels kunnen makkelijk even weer worden teruggezet voor rust wanneer de interventie binnen plaatsvindt, noemt respondent 2.

Respondenten 2 en 9 vinden het belangrijk dat de ezel zich in zijn eigen vertrouwde omgeving bevindt tijdens een interventie. Respondent 10 noemt dat het belangrijk is dat de ezel zich bevindt in een omgeving waar weinig afleiding is voor de ezel.

Bij vier van de tien respondenten zijn ezels nooit helemaal gescheiden van de kudde tijdens een activiteit. Volgens respondent 1 is het belangrijk dat de ezel in ieder geval het zicht heeft op andere ezels, wat respondenten 4, 5 en 7 ook bevestigen.

Duur en intensiteit

In elke situatie waarin de ezel wordt ingezet voor sociale doeleinden, moet de mate van stress die het dier ervaart, in verhouding staan tot de capaciteit van de ezel om deze stress te verdragen. Factoren die hierbij een rol spelen zijn onder andere leeftijd, fysieke gesteldheid en persoonlijkheid van het dier (Roloff, 2013).

Volgens Roloff (2013) kan een ezel ingezet worden voor 2 tot 3 activiteiten per dag, met voldoende pauzes voor rust tussendoor, over 3 tot 5 dagen per week, waarvan de totale tijd dat de ezel ingezet mag worden per dag 2 tot 3 uur is. Daarbij wordt transport meegerekend.

Ezels kunnen ook ingezet worden voor een wandeling, mits dit in een langzaam tempo gebeurt en er regelmatig rust- en voerpauzes worden gehouden, afhankelijk van de moeilijkheidsgraad van de wandelroute en de intensiteit van de activiteit (Roloff, 2013).

Een te lange werktijd met te weinig of korte pauzes, geen gelegenheid om natuurlijk- en comfortgedrag te kunnen vertonen zoals plassen, mesten, eten, drinken of verzorging kunnen het welzijn van de ezel schaden. Daarnaast kan het geven van onduidelijke instructies, het gebrek aan positieve bekrachtiging of een te hoge prestatie-eis ook voor stressvolle situaties voor de ezel zorgen (Roloff, 2013).

Overbelasting van de ezel kan herkend worden aan gedrag zoals gebrek aan interesse in wat er speelt in de omgeving, verminderde bereidheid tot communicatie en samenwerken, tekenen van vermoeidheid en/of uitputting (denk aan gespannen verkrampde gezichtsuitdrukking, doffe ogen, zweten, verhoogde ademhaling, struikelen, knikken), weerstand en tekenen van angst of agressie (Roloff, 2013).

Duur en intensiteit – Respondenten

Onder de respondenten, heeft iedereen duidelijke regels opgesteld voor zichzelf over de duur van een interventie. Bij alle respondenten is de duur van de interventie afhankelijk van de intensiteit van de activiteit en afhankelijk van de signalen die de ezel afgeeft. Alle respondenten vinden dat de belangrijkste indicatie voor de duur van een interventie de lichaamstaal van de ezel is.

“Ik kan me voorstellen dat als een ezel steeds heel erg schrikt van een cliënt bijvoorbeeld, dat je dan op een gegeven moment denkt van ja, nu wordt hij ook gewoon moe en dit moet niet te lang duren. Dat je dan de sessies korter zou maken”.

Respondent 1

Bij geen enkele respondent duurt een interventie langer dan anderhalf uur. Een ezel kan best elke dag ingezet worden, maar niet de hele dag, en hangt het ervan af of de activiteit leuk en ter ontspanning is voor de ezel, aldus respondent 3. Voor een intensievere activiteit wordt de sessie door respondent 9 ingekort van een uur naar een half uur.

Tijdens de activiteiten zijn bij respondenten 2, 6, 7 en 8 zijn de ezels niet altijd direct betrokken bij de activiteit. Ze zijn dan in de buurt en vrij om hun ding te doen. In deze gevallen worden de ezels ingezet om erbij te zitten of om de ezels te aaien of te borstelen. Respondent 6 zet haar ezels namelijk één of twee keer in, om de week, voor een sessie van anderhalf uur, waarbij de ezel een halfuur direct betrokken is. Daarbij noemt zij dat het belangrijk is dat er een balans moet zijn voor de ezel om gewoon ezel te kunnen zijn en een stukje met de mens te doen.

Respondent 4 zet de ezels één keer per week in voor activiteiten, waarbij een sessie een halfuur in beslag neemt. Respondent 8 heeft als norm dat de ezels van de dagbesteding 2 à 3 keer op een dag een halfuur direct in contact mogen zijn met mensen voor aaien of borstelen, en de ezels voor coaching maximaal één keer per dag een uur tot anderhalf uur mogen worden ingezet. Bij deze coaching sessies staan de ezels vaak los, en soms aan halster en touw. In dat geval krijgen de ezels tussendoor momenten om even vrij rond te lopen. Respondent 9 vindt echter dat een intensieve activiteit maximaal een half uur mag duren.

Er wordt niet door alle respondenten standaard een pauze voor de ezel of ezels ingelast tijdens een interventie. Of pauzeren nodig is, hangt af van de activiteit vinden alle respondenten. Respondent 10 last bijvoorbeeld korte pauzes in tijdens een wandeling met de ezels, en respondent 9 geeft aan dat er elke 30 minuten een pauze is voor de ezel.

De respondenten herkennen stress, vermoeidheid of overbelasting aan verschillende kenmerken. Respondent 5 heeft een ezel die bij angst van de cliënt, of heftige thema's zoals suicide, een soort "freeze" reactie laat zien. De ezel gaat dan niet vrijwillig met de cliënt mee en is er sprake van een onrustige ezel, wat ook de andere ezels in de kudde onrustig maakt. Op dat moment wordt dan de ezel weggehaald bij de sessie voor zijn eigen veiligheid. Ook een bijtje van de ezel, bijvoorbeeld in de jas, is in dit geval een signaal dat de ezel er genoeg van heeft.

"Ik zie gewoon aan mijn ezels dat ze er klaar mee zijn. Dan gaan ze bij de uitgang staan. Dan draaien ze zich om en zeggen ze als het ware 'toedeledokie en ik ga weg'".
Respondent 7

Het is volgens alle respondenten noodzakelijk om de lichaamstaal van ezels goed te kennen en de ezels nauwlettend te observeren, om te kunnen beoordelen of de ezel niet lijdt onder wat er gebeurt in de interventie. Respondent 7 kent een geval waarbij er tijdens de coaching sessie de draden dicht waren, maar waarbij door de ezel de paaltjes uit de grond zijn getrokken, om aan te geven dat hij weg wilde.

Het goed observeren van de ezels, betekent letten op tekenen van stress of ongemak bij de ezel en mocht de mate van stress en ongemak te hoog worden, dan wordt bij respondent 8 de sessie kort onderbroken.

Na afloop van een interventie kan het zo zijn, dat de ezel mentaal blijft hangen in de interventie of de emotie van de cliënt. Respondent 1 noemt dat het altijd maatwerk blijft en raadt aan om bijvoorbeeld de norm op te stellen dat de ezel na de interventie tijd heeft om weer te grazen of contact te hebben met soortgenoten.

De ezels van respondent 8 hebben na de coachsessie meteen de vrije keuze en de ruimte om hun eigen gang te kunnen gaan, zodat ze gelijk ontspanning hebben en weer in contact komen met soortgenoten. Respondent 5 laat alle cliënten de ezels bedanken na de interventie en gebruikt etherische oliën om de stal mee te spuiten, dit zou er namelijk aan bijdragen dat de ezels goed kunnen loskoppelen van de interventie en niet in de energie van de interventie blijven hangen.

Keuzevrijheid – Respondenten

Alle respondenten benoemen dat de ezel altijd de vrijheid heeft om aan te geven dat hij of zij weg wil of stoppen wil en dat de ruimte er is voor de ezel om erbij weg te lopen. Bij één van de respondenten worden de ezels wel aangeliind tijdens een wandeling of portage, en heeft de ezel deze keuze niet omdat hij niet zelfstandig weg kan.

“Nou ik laat de ezels altijd zelf kiezen. Je komt er bij in met iemand en er is altijd wel een ezel die zich aanbiedt.”

Respondent 4

Aanvullend op bovenstaand citaat noemt respondent 4 dat een ezel niet gedwongen mag worden om iets te doen. Als ze iets niet willen doen, ze het niet meer zien zitten of een aanwezige persoon heeft een bepaalde energie waar ze niets mee kunnen of last van hebben, dan moet een ezel weg kunnen. Ook respondent 5 laat de ezels zelf kiezen of ze aan de activiteit mee willen doen of niet.

Respondent 6 betreft bij de ezelondersteunde interventies altijd de hele kudde. In dat geval kan elke ezel aansluiten of erbij weglopen indien de ezel dit wil.

Veiligheid

Risico op aantasting van het welzijn van de ezel kan ontstaan door ongecontroleerd of agressief gedrag van de mens (Roloff, 2013).

Veiligheid – Respondenten

Alle respondenten zijn het erover eens dat de interventie direct stopgezet moet worden, wanneer de veiligheid van de ezel, of cliënt, in het geding wordt gebracht. Dit kan het geval zijn wanneer een cliënt vervelend is, of begint te slaan, volgens respondent 2, maar volgens respondent 5 wordt het ook onveilig als cliënten hun thema niet herkennen.

Respondent 10 bespreekt voorafgaand aan de sessie altijd de gedragsregels met de cliënt.

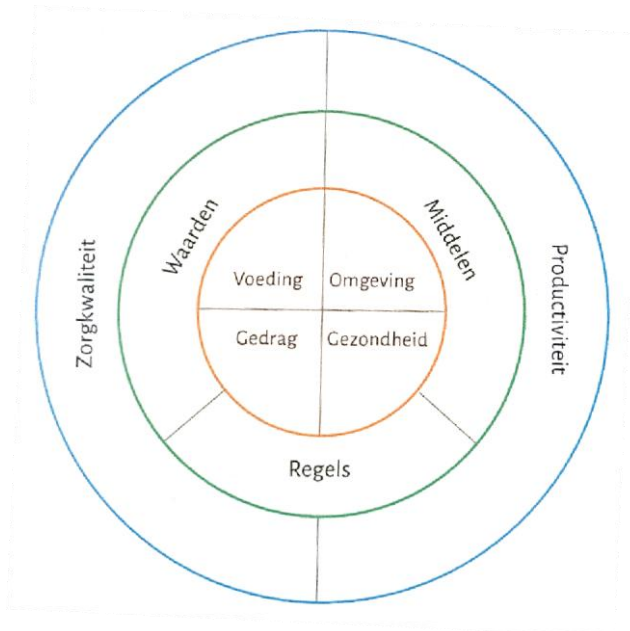

Begeleider

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan wat er nodig is van een begeleider. Hierbij is het belangrijk dat zowel het welzijn van de ezel als de cliënt in acht wordt genomen. Dit verslag is gericht op het welzijn van de ezel. Hierbij is de houding van de gebruiker, het lezen van de ezel en een geschikte opleiding belangrijk.

Dierenwelzijn heeft drie dimensies (figuur 4): het welzijn van het dier zelf (oranje), de omgeving waarin ze worden gebruikt (groen), en de houding van de verzorger (blauw) (Ophorst et al., 2014).

FIGUUR 4: DIMENSIES DIERENWELZIJN

Opmerking. Overgenomen uit *Handboek Dieren in de Zorg* (p. 55) door Ophorst et al., 2014, Ontwikkelcentrum. Copyright 2014, Ontwikkelcentrum.

De menselijke context (groen) omvat de omgeving waarin ezels worden ingezet voor zorgactiviteiten, inclusief de fysieke ruimte, interactie met zorgontvangers en de aanwezigheid van andere zorgverleners. Een goede context houdt rekening met geschikte huisvesting, veilige interacties en respectvolle behandeling (Ophorst et al., 2014). De houding van de gebruiker (blauw) verwijst naar de mentaliteit en benadering van degenen die met de ezels werken. Dit omvat hun kennis, empathie, en vermogen om de behoeften van de dieren te begrijpen en erop te reageren. Een positieve houding vereist goede training, empathie en bereidheid om te leren (Ophorst et al., 2014).

Een geschikte begeleider is iemand die gemotiveerd is om zowel de menselijke ontvanger hulp te bieden, als de belangen van het dier te waarborgen (Fine, 2019). Het is belangrijk dat degenen die betrokken zijn bij het uitvoeren van interventies worden opgeleid in dierenwelzijn van ezels en hoe dit te beoordelen. Ook is kennis over zoönosen, diergezondheid en hygiëne essentieel om zowel de fysieke gezondheid van mensen als de dieren te waarborgen. Begrip van het gedrag van dieren helpt bij het voorkomen van onveilige en ongewenste situaties (Europese Commissie, 2020; Fine, 2019; RDA, 2019; Roloff, 2013).

De kwaliteit van de dierondersteunde activiteiten hangt onder andere af van de opleiding en de deskundigheid van de begeleider. Vaardigheden en een door ervaring opgedane basishouding zijn hierbij zeer belangrijk. Er moet ook goed omgegaan worden met onvoorziene situaties (Schmidt, 2019).

Het is cruciaal om de ezel volledig te begrijpen en nauwkeurig te kunnen inschatten bij activiteiten waarbij de dieren betrokken zijn. Het is van groot belang om vooruit te denken en te anticiperen op mogelijke reacties van de ezel (Schmidt, 2019).

Om dit te kunnen doen, moet de begeleider een diepgaande kennis hebben van de ezels en hun gedrag goed begrijpen. Dit kan alleen worden bereikt door veel tijd door te brengen met de ezels (Schmidt, 2019).

"Dus dan moet je investeren als je dit werk wilt doen. Dan moet je af en toe bijvoorbeeld met de diervorzorger mee, of is gewoon een halve dag komen. Ga er tussen zitten, of ga met ze wandelen. Ga iets doen met ze waardoor je ze leert kennen"

Respondent 5

Het stereotype van de koppige en onwillige ezel komt vaak voort uit misinterpretatie, aangezien ezels terughoudendheid tonen zonder de typische lichaamstaal van paarden of pony's. Meestal is de werkelijke reden achter dit gedrag eerder angst, pijn, gebrek aan motivatie of onduidelijke instructies dan koppigheid (Europese Commissie, 2020).

Het is van groot belang om stresssignalen en mogelijke overbelasting bij dieren in sociale omgevingen te kunnen identificeren, zodat ze op een zachte en diervriendelijke manier worden behandeld. Elk dier heeft zijn eigen unieke stressniveau en het is essentieel om de signalen te kunnen herkennen die aangeven wanneer deze grens wordt bereikt (Fine, 2019; Roloff, 2013; Wohlfarth & Olbrich, 2017).

"De ezels worden dagelijks geobserveerd en tijdens interactie met cliënten wordt erop gelet of de ezels signalen van stress of ongemak laten zien. Indien nodig wordt er ingegrepen".

Respondent 8

Professionals die dierondersteunde interventies uitvoeren, dienen een erkende beroepsopleiding te hebben gevolgd als basis voor hun werkzaamheden (Schmidt, 2019; Wohlfarth & Olbrich, 2017). Dit kan bijvoorbeeld een universitaire, hbo- of mbo-opleiding zijn, of een postdoctorale opleiding, zolang deze door de overheid wordt erkend. Daarnaast is het vereist dat zij werkzaam zijn in een passend beroep, zoals maatschappelijk werker, (ortho)pedagoog, leraar, ergotherapeut, fysiotherapeut, zorgverlener voor zieken of ouderen, arts, psycholoog, psychotherapeut of trainer/coach (Wohlfarth & Olbrich, 2017). De professionals die de dierondersteunde interventies uitvoeren, moeten regelmatig bijgeschoold worden. Dit omvat specifieke trainingen binnen hun vakgebied, bijscholing gericht op dierondersteunde interventies en deelname aan intervisie en supervisie. In instellingen waar dierondersteunde interventies worden aangeboden, dient het personeel dat betrokken is geen allergieën, angsten of afkeer te hebben jegens de dieren waarmee ze werken. Zelfs als hun taken niet direct gerelateerd zijn aan dierondersteunde interventies, moeten zij toch uitgebreide informatie krijgen over deze interventies (Wohlfarth & Olbrich, 2017).

Wanneer de professionals de ezels ook gaan trainen is het belangrijk dat hierbij diervriendelijke onderwijs- en trainingsmethoden worden toegepast. Het opleiden van een ezel voor moet gebeuren zonder het dier pijn, leed of schade toe te brengen (Roloff, 2013).

Wat naast kennis en ervaring ook erg belangrijk is, is een fundamentele houding ten opzichte van de dieren. Dit kan het beste worden beschreven als een ethische benadering die gebaseerd is op sympathie voor de dieren en het leven. Hoewel dieren geen zeggenschap hebben over hoe ze worden ingezet in dierondersteunde interventies, en vaak worden gezien als eigendom van mensen, geeft dit geen vrijbrief voor de uitbuiting van dieren. Het vereist een bewustzijn en gevoeligheid voor het gedrag van dieren en voor hun eigen reacties van empathie (Wohlfarth & Olbrich, 2017).

Dit is niet alleen belangrijk vanuit een ethisch perspectief, maar vormt ook een essentiële basisvoorwaarde voor hoogwaardige dierondersteunde interventies. Het is cruciaal dat professionals die verantwoordelijk zijn voor de dieren, kunnen beoordelen of de inzet van hun dieren geschikt is voor bepaalde cliënten en situaties (Wohlfarth & Olbrich, 2017).

Deskundigheidsbevordering moet ook plaatsvinden door middel van begeleiding van deskundigen, bijvoorbeeld door het analyseren van videobeelden en door intervisie met collega's die expertise hebben op het gebied van diergedrag (Wohlfarth & Olbrich, 2017).

Ten slotte kan het een meerwaarde hebben dat de begeleiders door een toezichthouder of organisatie worden gecontroleerd op hun werkzaamheden (Fine, 2019).

Respondenten

Vier respondenten geven expliciet aan dat intuïtief werken belangrijk is bij het omgaan met ezels in de zorg. Vijf respondenten benadrukken het belang van het goed kennen van de eigen dieren en het kunnen lezen van de lichaamstaal van de ezel. Daarnaast vinden respondenten 5, 6, 7 en 8 dat voldoende dierenkennis essentieel is. Respondent 7 raadt aan om hier een cursus voor te doen. Naast het kennen van de dieren, hechten respondenten 5 en 6 ook veel waarde aan de zelfkennis van de begeleider.

Respondent 10 onderstreept dat enkele jaren ervaring met het hanteren van ezels is vereist, voordat men met ezels in de zorg kan werken. Alle respondenten hebben een opleiding of cursus gevolgd in de richting van coaching, therapie, onderwijs of dieren.

Cliënt

In deze paragraaf wordt bekeken of en wanneer een cliënt mogelijk niet geschikt is voor een ezelondersteunde activiteit, lettend op kenmerken van de cliënt die het welzijn van de ezel zouden kunnen schaden.

Bij dierondersteunde interventies wordt gebruikgemaakt van het begrip wederzijds welzijn, ook wel “One Welfare” genoemd. Met dit begrip wordt bedoeld dat het welzijn van zowel mens als dier beïnvloed wordt door de onderlinge relatie en interactie van de persoon en het dier (RDA, 2019; Sobrero et al., 2024). Het dier wordt primair ingezet als middel om het welzijn van de desbetreffende persoon te bevorderen, maar kan hierbij zelf in zijn welzijn worden geschaad. De handelingen van de mensen mogen niet leiden tot aantasting van het welzijn, de gezondheid en de integriteit van het dier. Daarom is de afweging tussen het nut en de noodzaak van de interventie en activiteit met het dier en de eventuele inbreuk op het dierenwelzijn heel belangrijk. Welzijnsrisico's voor de ezel door cliënten kunnen onder andere ontstaan wanneer er sprake is van een ongewenste manier van omgang door cliënten richting het dier (RDA, 2019).

Om als cliënt geschikt te zijn voor het werken met dieren, moet de wil om te werken met dieren vanuit de cliënt aanwezig zijn. De cliënt is daarbij bereid tot interactie met het dier, accepteert dit, en gaat op een vriendelijke, niet bedreigende manier om met het dier (Fine, 2019).

“Je moet wel een bepaalde affiniteit hebben met natuur en dieren”.

Respondent 2

Het is voor iedereen mogelijk om een band met dieren te hebben of te creëren, al betekent dit niet dat iedereen hier ook voor open staat. In sommige gevallen zijn er duidelijke redenen hiertoe. Dit kan variëren van negatieve ervaringen met bepaalde dieren, maar ook gezondheidsproblemen, opvoedingskwesaties (tot aan dierenmishandeling toe), fobieën of allergieën (Wohlfarth & Olbrich, 2017). Gezondheidsproblemen kunnen zowel psychisch als medisch zijn. Mensen met psychische problematiek kunnen onvoorspelbaar handelen en het betrokken dier zijn welzijn mentaal en fysiek schaden (RDA, 2019).

Cliënten die medisch niet stabiel zijn, mogen slechts deelnemen aan de interventie wanneer zij door een dokter als gezond zijn verklaard. Ditzelfde geldt voor een cliënt die een zoönose bij zich draagt die overdraagbaar kan zijn op de ezel (RDA, 2019).

Binnen dierondersteunde interventies kunnen er conflicten ontstaan tussen enerzijds wat de cliënt verlangt en anderzijds wat de cliënt zelf en het dier aankunnen. Een cliënt kan bijvoorbeeld emotioneel zo geraakt worden door het dier dat hij het gevoel krijgt de ezel veel te moeten knuffelen en behoefte heeft aanbaarheid te ontvangen. Als dit voor een ezel te veel en overmatig is, kan dit het welzijn van de ezel in het geding brengen (Ophorst et al., 2014).

Ook tactiele en visuele prikkels kunnen leiden tot ongemak voor ezels. Eerder in dit verslag werd besproken dat ezels hier namelijk zeer gevoelig voor zijn (Gonzalez-De Cara et al., 2017). Het gevoelige gehoor van ezels betekent dat harde geluiden, zoals blaffende honden, of rinkelende hekken en dichtslaande deuren, ezels angstig kunnen maken en als onprettig kunnen worden ervaren door de ezels. Om deze reden zouden harde geluiden rondom de ezels moeten worden vermeden (NSW Government, 2023). Dit zou dus ook betekenen dat een cliënt die voor veel visuele prikkels zorgt en harde geluiden maakt in de buurt van de ezel, minder geschikt is om met ezels te werken.

Bij een interventie is het belangrijk dat de ezel kan werken met een vertrouwde referentiepersoon en dat de ezel een relatie met de cliënt op kan bouwen, zodat er een stabiele relatie is tussen de persoon en de ezel (Roloff, 2013). Het wordt aangeraden om de cliënt schriftelijk toestemming te laten geven voor het ontvangen van hulp ondersteund door dieren, in dit geval de ezel. Daarnaast kan een herhalende screening helpen om veranderingen in de relatie tussen de cliënt en het dier vast te leggen (RDA, 2019).

Verder is het van belang om rekening te houden met de ontwikkeling van de cliënt en hun competenties bij het formuleren van de doelstelling van de interventie met het dier (RDA, 2019). Het ontbreken van een duidelijk therapieplan en duidelijk gebruikskoncept kan voor stressvolle situaties zorgen bij de ezel (Roloff, 2013).

Respondenten

Agressie richting het dier is volgens vier van de tien respondenten meteen een reden om de desbetreffende cliënt die dit laat zien niet met ezels te laten werken. Hierbij verklaren zij dat dit namelijk zorgt voor veiligheidsrisico's richting de ezel.

De helft van de respondenten is van mening dat kinderen niet altijd geschikt zijn voor een ezelondersteunde interventie. De reden hiervoor is dat zij niet altijd gevaar zien, onverwachts druk kunnen zijn of kunnen 'exploderen'. Kinderen die veel onrust in hun lijf hebben, kunnen volgens respondent 5 zorgen voor stress bij de ezel. Angst wordt door twee van de tien respondenten ook genoemd als kenmerk van een cliënt dat het welzijn van de dieren zou kunnen schaden. Slechts één van de tien respondenten vindt dat iedereen zorg kan krijgen met behulp van ezels mits onder begeleiding. Respondent 1 kan het zich voorstellen dat iemand die veel schreeuwt, heel druk is, of bijvoorbeeld Gilles de la Tourette heeft, een ezel vermoeid kan maken.

Literatuurlijst

AAI Kwaliteitsregister. (z.d.). *Animal assisted interventions*. Geraadpleegd op 23 juni 2024, van <https://aairegister.nl/aai/>

Baarda, B. (2021). *Basisboek interviewen*. (Vijfde druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., Kostelijk, E., & Van der Velden, T. (2021). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. (Vijfde druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Bazzano, M., McLean, A., Tesei, B., Gallina, E., & Laus, F. (2019). *Selenium and Vitamin E Concentrations in a Healthy Donkey Population in Central Italy*. *Journal Of Equine Veterinary Science*, 78, 112–116. <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2019.04.003>

Bennink, H. (maart, 2001). *Supervisie en Coaching: Vol. 18. Coaching: theorie, methodiek, praktijk* (pp. 112-114). <https://doi.org/10.1007/BF03079616>

Bosch, K. & Willemé, P. (2014). *De maatschappelijke betekenis van de gezondheidszorg*. : Henri Bogaert. Geraadpleegd op 2 februari 2024, van https://www.plan.be/uploaded/documents/201402050952060.RIZIV_eindrapport.pdf

Burden, F. A., & Bell, N. L. (2019). *Donkey Nutrition and Malnutrition*. *Veterinary Clinics of North America: Equine Practice*, 35(3), 469–479. <https://doi.org/10.1016/j.cveq.2019.08.004>

Burden, F. A., & Thiemann, A. (2015). *Donkeys are different*. *Journal Of Equine Veterinary Science*, 35(5), 376–382. <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2015.03.005>

Burden, F. A., Gallagher, J., Thiemann, A.K., & Trawford, A.F. (2009). *Necropsy survey of gastric ulcers in population of aged donkeys: prevalence, lesion description and risk factors*. *Animal*, 3, 287-293. <https://doi.org/10.1017/s1751731108003480>

Câmara, R. J. F., Bueno, B. L., Resende, C. F., Balasuriya, U. B. R., Sakamoto, S. M., & Pimenta dos Reis, J. K. (december, 2020). *Viral Diseases that Affect Donkeys and Mules*. *Animals*, 10 (12). <https://doi.org/10.3390%2Fani10122203>

Clancy, C., Cooke, F. & Gorman, R. (27 september, 2022). *Learning With Donkeys – A “More-Than-Human” Approach to Animal Assisted Activities*. Brill. <https://doi.org/10.1163/15685306-bja10103>

Cooper, J. & Albentosa, M.J. (februari, 2005). *Behavioural adaptation in the domestic horse: Potential role of apparently abnormal responses including stereotypic behaviour*. *Livestock Production Science*, 92(2), 177-182. <https://doi.org/10.1016/j.livprodsci.2004.11.017>

De Graaf-Roelfsema, E. de, Groot, C., Loon, T. van & Vreeman, H. (2009). In dit nummer *de ezel, net even anders*. *Diergeneeskundig memorandum*. 56e jaargang nummer 3, 10-73. Geraadpleegd op 2 maart 2024, van <https://www.diergeneeskundigmemorandum.nl/product/2009-3-de-ezel-net-even-anders/>

De Graaf-Roelfsema, E., Van Loon, J. P., De Groot, C., & Vreeman, H. (z.d.). *De ezel, net even anders*. *Diergeneeskundig Memorandum*, 56(3), 1–76. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/40415>

Diaz, S., Murray, L., & Rodway, P. (2021). *Limb preference and personality in donkeys (Equus Asinus)*. *Laterality*, 26(1), 1-15. <http://dx.doi.org/10.1080/1357650X.2021.1882480>

Dierendonck, M. C., Burden, F., Rickards, K. & Van Loon, J. P. A. M. (februari, 2020). *Monitoring Acute Pain in Donkeys with the Equine Utrecht University Scale for Donkeys Composite Pain Assessment (EQUUS-DONKEY-COMPASS) and the Equine Utrecht University Scale for Donkey Facial Assessment of Pain (EQUUS-DONKEY-FAP)*. *Animals*, 10 (2), 354. <http://dx.doi.org/10.3390/ani10020354>

Enders-Slegers, M. (2013). *Antrozoölogie: (over)leven met dieren*. Instituut voor Antrozoölogie.

Geraadpleegd op 16 februari 2024, van https://www.ou.nl/documents/40554/379515/Oratieboekje_Antrozoologie.pdf/6cc13dd3-77b9-4989-b76e-6338d06c5b7d

Europese Commissie. (2020). *Guide to good animal welfare practice for the keeping, care, training and use of donkeys and donkey hybrids*. Geraadpleegd op 3 april 2024, van https://food.ec.europa.eu/system/files/2021-03/aw_platform_plat-conc_guide_donkeys_en.pdf

FAWC. (mei, 1993). *Report on Priorities for Animal Welfare Research and Development*. Surbiton: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. Geraadpleegd op 2 april 2024, van <https://edepot.wur.nl/134980>

Fine, A. H. (2019). *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions*. Londen: Academic Press Inc.

Gehlen, H., Schwarz, B., Bartmann, C., Gernhardt, J. & Stöckle, S.D. (8 december, 2020). *Pituitary Pard Intermedia Dysfunction and Metabolic Syndrome in Donkeys*. *Animals*, 10 (12). <https://doi.org/10.3390/ani10122335>

González, F., Vidal, J., Jurado, J.M., Mclean, A.K., & Bermejo, J.V. (2019). *Dumb or Smart asses? Donkey's (Equus asinus) cognitive capabilities share the heritability and variation patterns of human's (Homo sapiens) cognitive capabilities*. *Journal of Vet Behaviour*, 33, 63–74. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jveb.2019.06.007>

González, M. A., Bravo-Barriga, D., Fernández, E. B., Frontera, E. & Ruiz-Arrondo, I. (2022). *Severe skin Lesions Caused by Persistent Bites of the Stable Fly Stomoxys calcitrans (Diptera: Muscidae) in a Donkey Sanctuary of Western Spain*. *Journal of Equine Veterinary Science* 116. <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2022.104056>

Gonzalez-De Cara, C.A., Perez-Ecija, A., Aguilera-Aguilera, R., Rodero-Serrano, E., & Mendoza, F.J. (2017). *Temperament test for donkeys to be used in assisted therapy*. *Applied Animal Behaviour Science* 186, 64–71. <http://dx.doi.org/10.1016/j.applanim.2016.11.006>

Hassink, J. & Ketelaars, D. (17 april, 2003). *De bodem onder de zorgboerderij*. Geraadpleegd op 22 februari 2024, van <https://edepot.wur.nl/10979#:~:text=De%20zorgboerderij%20biedt%20cli%C3%ABnten%20de,materiaal%20en%20levende%20wezens%20zijn>

Hassink, J. (2002). *De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening*. Wageningen: Plant Research International B.V. Geraadpleegd op 2 maart 2024, van <https://research.wur.nl/en/publications/de-betekenis-van-landbouwhuisdieren-in-de-hulpverlening-resultate>
https://instituutvoorantrozoologie.nl/wp-content/uploads/2019/08/rapport-AAI_N.pdf

KCBR. (z.d.). *Beleidskompas*. Geraadpleegd op 24 februari 2024, van <https://www.kcbr.nl/beleid-en-regelgeving-ontwikkelen/beleidskompas/3-wat-zijn-opties-om-het-doel-te-realiseren/31-beleidsinstrumenten/co-regulering-zelfregulering/gedragscode>

Koeneman, M., Linssen, G. & Tramper, H. (2010). *Food or Fuel? Productie van tweede generatie bio-ethanol*. Geraadpleegd op 3 maart 2024, van https://www.wur.nl/upload_mm/7/e/a/56cc6eb8-f12d-4e75-8e4b-b0279981b535_151209_Leerlingenhandleiding_Food%20or%20Fuel_V1.1.pdf

Krumpal, I. (2011). *Determinants of social desirability bias in sensitive surveys: a literature review*. *Quality And Quantity*, 47(4), 2025–2047. <https://doi.org/10.1007/s11135-011-9640-9>

Kugler, W., Grunenfelder, H. & Broxham, E. (2008). *Donkey breeds in Europe*. Geraadpleegd op 18

februari 2024, van [https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20\(1\).pdf](https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20(1).pdf)

- Lekkerkerker, A. (juni, 2013). *De meerwaarde van de inzet van ezels in kinder- en jeugdtherapie* [Eindschriftie, BGL & Partners]. Geraadpleegd op 13 maart 2024, van <https://docplayer.nl/1820940-De-meerwaarde-van-de-inzet-van-ezels-in-kinder-en-jeugdtherapie-annet-lekkerkerker.html>
- Levinson, B. M. (1969). *Pet-oriented child psychotherapy*. Springfield: Charles C Thomas Publisher, Ltd. Geraadpleegd op 5 april 2024, van <https://www.mys1cloud.com/cct/ebooks/9780398066741.pdf>
- LICG (z.d. -a). *Ezel*. Geraadpleegd op 8 februari 2024, van <https://www.licg.nl/weidedieren/ezel#aandachtspunten>
- LICG. (z.d. -b). *Pijn herkennen bij paarden*. Geraadpleegd op 12 april 2024, van https://www.licg.nl/media/4665/pijn-herkennen-bijpaarden-6_0t.pdf
- Manuja, B. K., Manuja, A., & Aich, P. (2012). *Stress and its impact on farm animals*. Frontiers in Bioscience.
- McLean, A., González, F. J. N., & Canisso, I. F. (2019). *Donkey and Mule Behavior*. Veterinary Clinics of North America: Equine Practice, 35(3), 575–588. <https://doi.org/10.1016/j.cveq.2019.08.010>
- Meijs, E. & Pieterse, N. (juni, 2017). *Geen paard met lange oren: Een welzijnsinventarisatie van ezels in de zorg*. [Bachelorscriptie, Hogeschool Van Hall Larenstein]. HBO Kennisbank.
- Mellor, D. J., Beausoleil, N. J., Littlewood, K. E., McLean, A. N., McGreevy, P. D., Jones, B., & Wilkins, C. (2020). *The 2020 Five Domains Model: Including Human–Animal Interactions in Assessments of Animal Welfare*. Animals, 10(10), 1870. <https://doi.org/10.3390/ani10101870>
- Moehlman, P. D. (1998). *Behavioral patterns and communication in feral asses (Equus africanus)*. Applied Animal Behaviour Science, 60, 125-169. [https://doi.org/10.1016/S0168-1591\(98\)00162-2](https://doi.org/10.1016/S0168-1591(98)00162-2)
- Navas González, F. J., Vidal, J. J., Jurado, J. M. L., Arbulu, A. A., McLean, A. K., & Bermejo, J. V. D. (2018). *Genetic parameter and breeding value estimation of donkeys' problem-focused coping styles*. Behavioural processes, 153, 66-76. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2018.05.008>
- Navas, F. J., Jordana, J., León, J. M., Arando, A., Pizarro, G., McLean, A. K., & Delgado, J. V. (2017). *Measuring and modeling for the assessment of the genetic background behind cognitive processes in donkeys*. Research in veterinary science, 113, 105-114.
- Neijenhuis, F. & Hopster, H. (mei, 2018). *Gedomesticeerd? Begripsomschrijving en beoordelingskader, toegepast voor het rendier en de zeeboe* (Nr. 1102). Wageningen Livestock Research. <https://doi.org/10.18174/450689>
- Niehoff, F. (januari, 2014). *Stress, persoonlijkheid en fysiologie* [Bachelorscriptie, Universiteit Twente]. Geraadpleegd op 23 februari 2024, van <https://essay.utwente.nl/64860/1/Niehoff%2C%20F.%20-%20s1006525%20%28verslag%29.pdf>
- NSW Government. (5 december, 2023). *Donkeys – Introduction*. Geraadpleegd op 31 mei 2024, van <https://education.nsw.gov.au/teaching-and-learning/animals-in-schools/animals-in-schools-species/donkeys/donkeys-introduction#:~:text=Their%20sensitive%20hearing%20means%20that,the%20location%20of%20a%20sound>.
- Ophorst, S., Ruis, M., Pompe, V., De Jong, M., Van der Borg, J., Beerda, B., Visser, K., & Oomkes, C. (2014). *Dieren in de zorg*. Ontwikkelcentrum.
- Proops, L., Osthaus, B., Bell, N., Long, S. S., Hayday, K., & Burden, F. (2019). *Shelter-seeking behavior of donkeys and horses in a temperate climate*. Journal Of Veterinary Behavior, 32, 16–23. <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2019.03.008>

- RDA. (2019). *Dierbare Hulpverleners 'Welzijn voor mens en dier?'*. Geraadpleegd op 18 februari 2024, van <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2019/05/21/rda-zienswijze-dierbare-hulpverleners-welzijn-voor-mens-en-dier>
- Regan, F. H., Hockenhull, J., Pritchard, J. C., Waterman-Pearson, A. E., & Whay, H. R. (2014). Behavioural repertoire of working donkeys and consistency of behaviour over time, as a preliminary step towards identifying pain-related behaviours. *PLOS ONE*, 9(7), 101877. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0101877>
- Rietveld-Piepers, B. & Enders-Slegers, M. (november, 2018). *De inzet van dieren in zorg en onderwijs*. Geraadpleegd op 2 april 2024, van https://instituutvoorantrozologie.nl/wp-content/uploads/2019/08/rapport-AAI_N.pdf
- Roloff, V. (augustus, 2013). *Nutzung von Tieren im sozialen Einsatz*. Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 131 (1). Geraadpleegd op 4 april 2024, van https://www.tierschutz-tvt.de/index.php?id=50&no_cache=1&download=TVT-MB_131.01_Esel_im_soc_Einsatz_Aug_2013.pdf&did=179
- RUG. (z.d.). *Het peer-review proces*. www.libguides.rug.nl. Geraadpleegd op 22 juni 2024, van <https://libguides.rug.nl/c.php?g=425472&p=2906361>
- Saunders, M. N., Lewis, P., & Thornhill, A. (2019). *Methoden en technieken van onderzoek* (8^e druk). Pearson Benelux B.V.
- Schmidt, J. (2019). *Der Esel in tiergestützten Interventionen*. Reinhardt.
- Seganfredo, S., Fornasiero, D., Santis, M. De, Mutinelli, F., Normando, S. & Contalbrigo, L. (2023). *A Pilot Study on Behavioural and Physiological Indicators of Emotions in Donkeys*. *Animals* 2023, 13, 9. <https://doi.org/10.3390%2Fani13091466>
- Sgorbini, M., Veronesi, F., Fratini, M. & Laus, F. (juni, 2018). *Thick-Borne Diseases and Gastric Ulcer in The Donkey*. *Journey of Equine Veterinary Science*, 65. <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2017.12.014>
- Smolenaers, I. (2015). *Voeding van de ezel*. [Masterproef, Universiteit Gent]. Ghent University Library.
- Sobrero, L., Dalla Costa, E. & Minero, M. (2024). *Management of Donkeys in Assisted Interventions: A Snapshot*. *Animals* 2024, 14, 670. <https://doi.org/10.3390/ani14050670>
- Stichting De Ezelsociëteit. (z.d. -a). *Ezel gedrag*. Geraadpleegd op 29 april 2024, van <https://www.ezelsocieteit.nl/kenniscentrum/ezel-gedrag/#:~:text=Het%20duidelijkste%20geluid%20dat%20ezels,de%20dominante%20hengsten%20die%20balken>
- Stichting De Ezelsociëteit. (z.d. -b). *Ziekten en aandoeningen*. Geraadpleegd op 27 maart 2024, van <https://www.ezelsocieteit.nl/kenniscentrum/ziekten-en-aandoeningen/>
- The Donkey Sanctuary. (2014). *CONDITION SCORING AND WEIGHT ESTIMATION*. Geraadpleegd op 5 april 2024, van <https://www.donkeysanctuarycyprus.org/sites/cyprus/files/page/60-1441279133.pdf>
- The Donkey Sanctuary. (2016). *Donkey Care Handbook*. Geraadpleegd op 20 april 2024, van https://infonet-biovision.org/sites/default/files/pdf/donkey_care_handbook.pdf
- The Donkey Sanctuary. (2021). *Factsheet Owners: Laminitis in donkeys*. Geraadpleegd op 21 april 2024, via <https://www.thedonkeysanctuary.org.uk/sites/default/files/2021-05/laminitis-in-donkeys-factsheet.pdf>

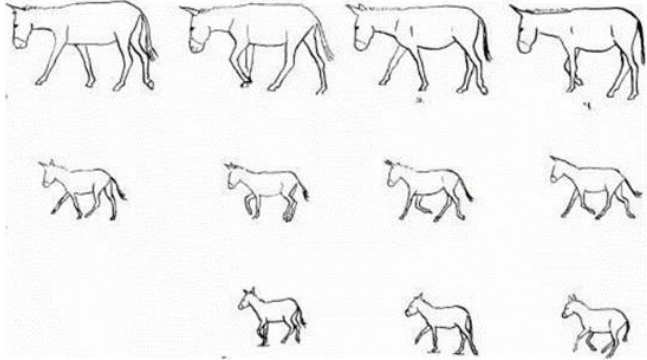
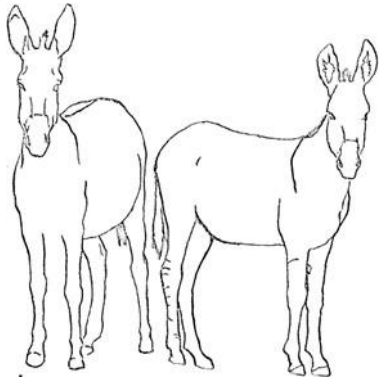
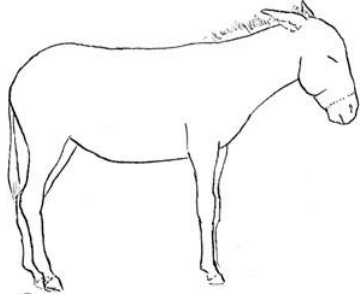
The Donkey Sanctuary. (2023). *Donkey stallions, mares and geldings*. Geraadpleegd op 20 april 2024, van <https://www.thedonkeysanctuary.org.uk/all-about-donkeys/stallions-mares-geldings>

- UMC Utrecht. (z.d.). *Stress*. Geraadpleegd op 4 maart 2024, van <https://www.umcutrecht.nl/nl/ziekte/stress>
- Van den Hove, V. (2014). *De ezel als wondermiddel? Een onderzoek naar de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis*. [Bachelorscriptie, Hogeschool Van Hall Larenstein]. HBO Kennisbank.
- Van Dorst, K., Meijer, E., Tonino, P., Den Tonkelaar, W., De Vries, B., Westerduin, F., ... Liefstingh, A. (2022). *Onderbouwing van het welzijnsprotocol voor interventies met paarden in de zorg en hulpverlening*. Geraadpleegd op 16 februari 2024, van <https://www.dier-welzijn.nl/wp-content/uploads/2022/11/Onderbouwing-welzijnsprotocol-paard-Vereniging-Aanbieders-Dier-en-zorg-versie-september-2022-1.pdf>
- Vereniging Aanbieders Dier en Zorg. (2022, oktober). *Welzijnsprotocol voor interventies met paarden in de zorg en hulpverlening*. Geraadpleegd op 22 juni 2024, van <https://verenigingaanbiedersdierenzorg.nl/paard/#1668158238057-1958f105-f168>
- Weaver, S. (2008). *The donkey companion: Selecting, Training, Breeding, Enjoying & Caring for Donkeys*. Storey Publishing.
- Witvoet, C. & Woudstra, C. (10 oktober, 2013). *Ezel versus paard in de zorg. Een onderzoek naar de verschillen en overeenkomsten tussen ezels en paarden en hun inzet in de zorg*. [Bachelorscriptie, Hogeschool Van Hall Larenstein]. HBO Kennisbank.
- Wohlfarth, R. & Olbrich, E. (2017). *Kwaliteitsontwikkeling en kwaliteitsborging bij dierondersteunde interventies* (Verheggen, T., Vert.). Instituut voor Antrozoölogie. Geraadpleegd op 24 maart 2024, van <https://instituutvoorantrozoologie.nl/wp-content/uploads/2019/08/Richtlijn-Kwaliteit-bij-AAI-met-honden.pdf> (Origineel werk gepubliceerd in 2014)
- WUR (2011). *Welzijnsmonitor paardenhouderij*. Nederland: Wageningen UR. Geraadpleegd op 21 maart 2024, van <https://edepot.wur.nl/238624>
- Zyto, S. (17 maart, 2018). *Diagnostiek en behandeling van cognitieve beperkingen bij bipolaire stoornissen* [PowerPointpresentatie]. GGZ Noord-Holland-Noord. Geraadpleegd op 23 februari 2024, van https://www.plusminus.nl/wp-content/uploads/2018/04/Cognitie-bij-bipolaire-stoornissen_Land.dag16-03.pdf

Bijlage I: Ethogrammen lichaamstaal en gezichtsuitdrukkingen ezel

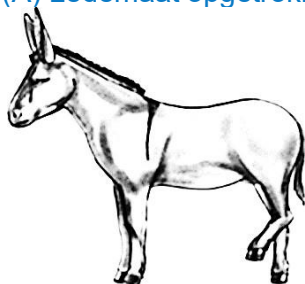
TABEL 1 LICHAAMSHOUDINGEN EZEL

a. Voortbewegen, van boven naar onder: stap, draf, galop	Ezel verplaatst minimaal vier benen met het hoofd in een normale positie en verplaatst van a naar b.
b. Alerte houding	Ezel staat stil met een opgericht hoofd en het hoofd of de oren zijn gericht op een geluid. Hierbij kunnen de neusgaten iets verwijd zijn.
c. Rust houding	Ezel staat met vier benen op de grond in rusthouding, waarbij de ogen volledig of iets gesloten zijn en de oren naar de nek gericht staan. Het hoofd wordt in normale positie gehouden.

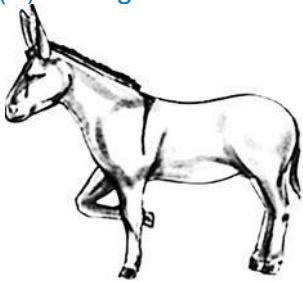
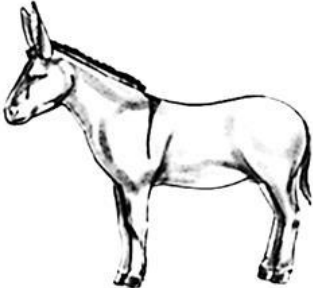
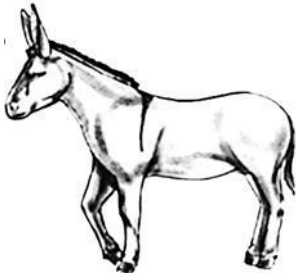
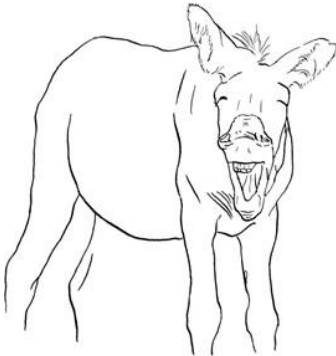
d. Posities stand

(A) Ledemaat opgetrokken houden

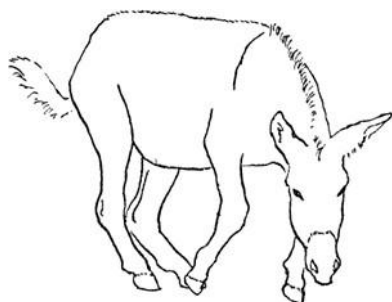
(A) Ezel staat op drie benen,
waarbij het linker- of
rechterachterbeen opgetrokken
is.

(B) Gebogen knie (C) Staand op vier ledematen (D) Ledemaat rustend op hoefrand	(B) Ezel staat op drie benen, waarbij het linker- of rechtersvoorbeen volledig gebogen opgetrokken is. (C) Ezel staat op alle vier de benen. (D) Ezel staat op drie benen, waarbij de hoefrand van het linker- of rechtersvoorbeen de grond raakt.
e. Gapende houding	Ezel heeft een diepe, lange inhalatie met de mond open met de kaken recht tegenover elkaar of bewegend naar beide zijden. Oren staan gestrekt en de hals kan eventueel worden gestrekt.

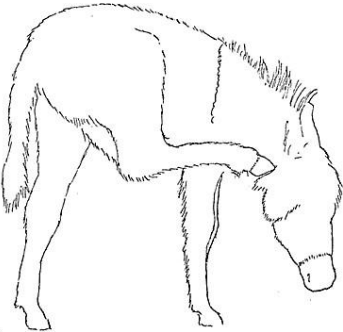
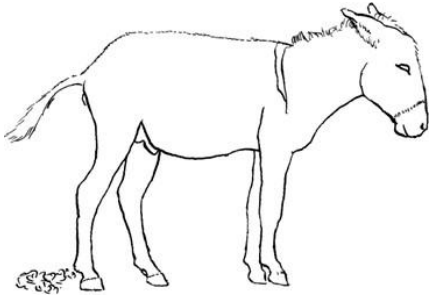
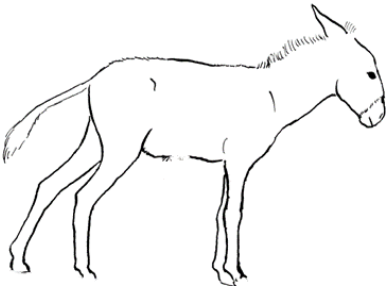

f. Van staande naar liggende houding

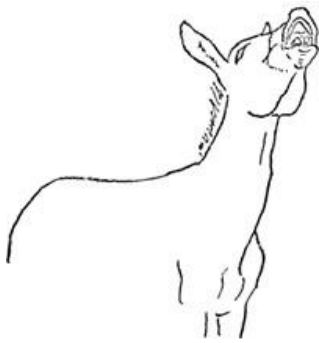
Ezel gaat van staand op vier benen naar lighouding, waarbij de ezel eerst de voorbenen op de grond legt en vervolgens de achterbenen.

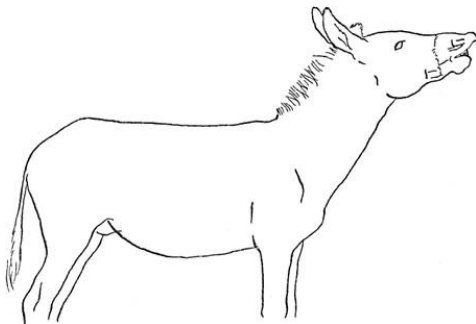
g. Zelfverzorging (grooming) (A) Krabben (B) Rollen	(E) Ezel verzorgt zichzelf door het achterbeen op te tillen en te krabben met de hoef. In dit geval achter het oor. (F) Ezel gaat liggen in sternale (borst) lighouding, vervolgens draait de ezel naar een dorsale (rug) lighouding.
h. Mesten	Ezel tilt staart op en ontlasting (mest) passeert de anus, waarna de mest op de grond valt.
i. Urineren	Ezel gaat wijd met de achterbenen staan, met een wat gebogen rug en de staart omhoog, waarna urine op de grond valt.

j. Flemen
(A) Vooraanzicht

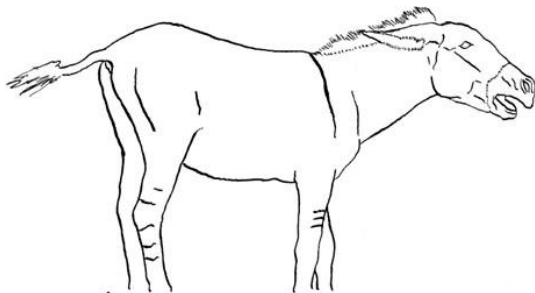

(B) Zijaanzicht

Ezel tilt bovenlip op met het hoofd hoog en een gestrekte hals. Neusgaten krullen naar elkaar toe, de oren zijn zijwaarts gericht en de ogen rollen iets weg.

k. Balken
(A) Agonistische context

(B) Begroetingscontext

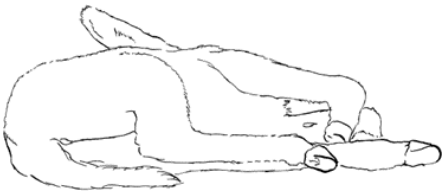
(C) Reproductieve context

(A) Ezel balkt met het hoofd horizontaal, de oren naar achteren, de nek horizontaal gestrekt en met een zwiepende staart.

(B) Ezel balkt om te begroeten met de oren half naar achteren en de nek net niet horizontaal gestrekt.

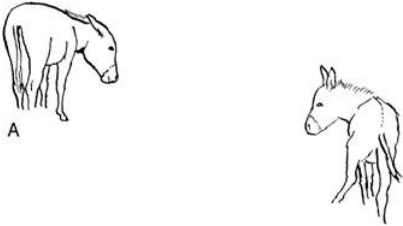
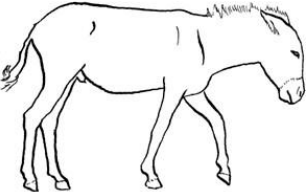
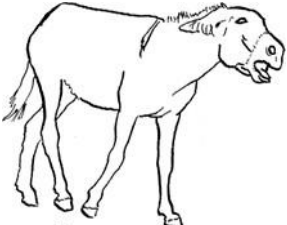
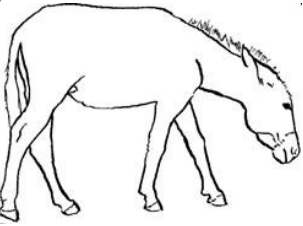
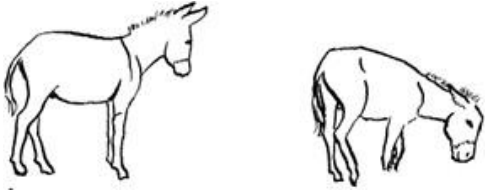
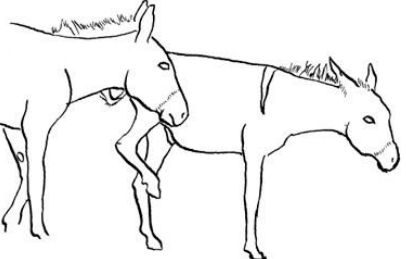
(C) Ezel balkt reproductief in de buurt van een ezelin. De oren staan rechtop naar voren en de nek is wat meer omhoog gestrekt.

I. Lighouding veulen (A) (B)	(D) Ezel ligt met borstbeen op de grond en het hoofd omhoog. (E) Ezel ligt op linker- of rechterzijde met het hoofd en de benen op de grond.

Noot. Afbeeldingen uit tabel 1 overgenomen en vertaald uit “ Behavioral patterns and communication in feral asses (*Equus africanus*) ”, door P. D. Moehlman, 1998, *Applied Animal Behaviour Science*, 60, 125-169

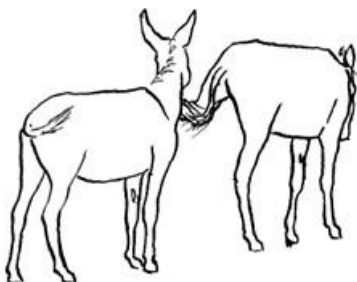
en “ A Pilot Study on Behavioural and Physiological Indicators of Emotions in Donkeys “, door S. Seganfredo, D. Fornasiero, M. De Santis, F. Mutinelli, S. Normando & L. Contalbrigo, 2023, *Animals*, 13, 9.
<https://doi.org/10.3390%2Fani13091466>

TABEL 2 LICHAAMSTAAL INTERACTIE EZEL

a. Frontale dreiging (A) (B) (C) (D)	(A) Ezel benadert andere ezel van voren, waarbij de benaderende ezel het hoofd draait en naar de bedreigde ezel kijkt. De bedreigde ezel heeft de oren naar achteren in de nek gericht. (B) Bedreigde ezel loopt weg van de andere ezel met de oren in de nek en het hoofd iets omlaag. (C) Bedreigde ezel reageert in dit geval op de bedreiging met een open mond en de oren naar achteren en onderen gericht. (D) Ezel loopt weg van bedreiging na reactie of gaat het gevecht aan. Oren naar achteren gericht en hoofd hangt naar beneden.
b. Dreiging van achteren (A)	(A) Ezel nadert andere ezel. De afzende ezel tilt achterbeen, draait naar andere ezel en zet de oren naar achteren.
(B)	(B) Afzende ezel tilt de achterhoef op van de grond en onder zijn buik als voorbereiding op een 'trap' en tilt tegelijkertijd zijn kniegewricht op richting de neus van de andere ezel.

(C)

(C) Vrouwelijke ezel schopt de andere ezel met de linker achterhoef.

(D)

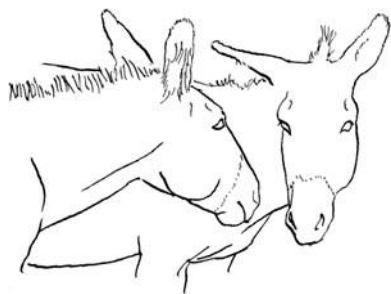

(D) Mannelijke ezel schopt de andere ezel met beide achterhoeven.

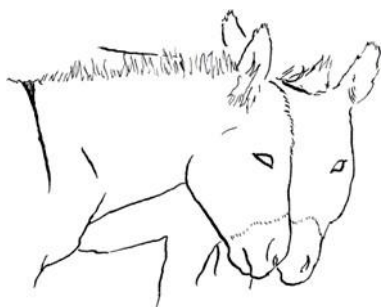

c. Begroeten

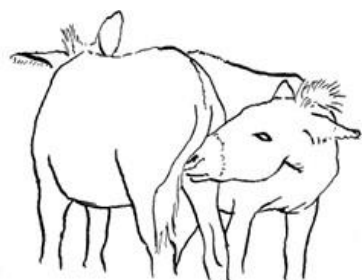
(A)

(B)

(C)

(A) Twee ezels naderen elkaar met de hoofden naar elkaar toe gericht en oren omhoog.

(B) Ezels hebben neus-aan-neus contact en de snuiten raken elkaar.

(C) Ene ezel raakt met de neus de genitaliën van de andere ezel.

(D)	(D) Ezels groomen met elkaar, met de hoofden in tegenovergestelde richting en schrapen met de bovenste snijtanden de huid van de ander.

Noot. Afbeeldingen in tabel 2 overgenomen en vertaald uit “ Behavioral patterns and communication in feral asses (*Equus africanus*)”, door P. D. Moehlman, 1998, *Applied Animal Behaviour Science*, 60, 125-169.

TABEL 3 GEZICHTSUITDRUKKINGEN ACUTE PIJN EZEL

a.	Pijndrukking met de oren naar achteren gericht.

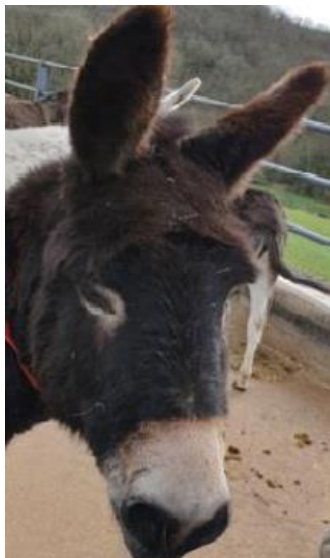

b.

Pijnuitdrukking met meer geopende oogleden.

c.

Pijnuitdrukking met duidelijk verwijde neusgaten.

d.

Pijnuitdrukking met duidelijk wijd geopende oogleden met sclera zichtbaar.

e.

Pijndrukking met duidelijk opgetrokken mondhoeken.

f.

Pijndrukking met duidelijk dicht geknepen oogleden.

Noot. Afbeeldingen uit tabel 3 overgenomen en vertaald uit “Monitoring Acute Pain in Donkeys with the Equine Utrecht University Scale for Donkeys Composite Pain Assessment (EQUUS-DONKEY-COMPASS) and the Equine Utrecht University Scale for Donkey Facial Assessment of Pain (EQUUS-DONKEY-FAP)”, door M. C. Dierendonck, F. Burden., Rickards, K., Loon, J. P. A. M., Van, 2020, *Animals*, 10 (2), 354.

<http://dx.doi.org/10.3390/ani10020354>